

HOE DE IT ZICH NESTELDE IN DE SOCIALE ZEKERHEID VAN BELGIË

■ *Een analyse van sociotechnische transformaties van 1939 tot 1970*

- Raphaël Van Lerberge -

Anno 2020: een patiënt meldt zich aan met zijn elektronische identiteitskaart in een ziekenhuis. Onbewust activeert hij een achterliggend technisch systeem dat bestaat uit onderling verbonden technische componenten die *één groot* netwerk vormen.

Deze bijdrage beschrijft het ontstaan van dit technisch systeem in het stelsel van de sociale zekerheid en gaat na hoe de technologie, in het bijzonder de IT en de voorloper daarvan – de mecano-graphie – heeft bijgedragen tot de evolutie van het stelsel. Met als afgeleide vragen: wanneer werd de technologie geïntroduceerd, wat bepaalde de verdere evolutie? Hoe heeft het Belgische stelsel zich aangepast aan een technologie of was het een wederzijds aanpassingsproces? Was technologie louter een instrument dat sociale en politieke machten gebruikten om een sociaal stelsel te bouwen of moeten we de technische component beschouwen als een van de bepalende actoren?

De beschrijving van de technisch basis van het huidige systeem kan meer inzicht verschaffen in de wisselwerking tussen technologie en maatschappij. Dit is nuttig, zeker in de actuele context waarin informatietechnologie doordringt in alle domeinen van het dagelijks leven.

I. De aanpak

Deze bijdrage onderzoekt de interactie tussen *kantoortechnologie* en het stelsel van de *sociale zekerheid* in de periode van 1939 tot 1970.

Met *kantoortechnologie* bedoelen wij het geheel van technische artefacten die werden aangewend in een administratieve omgeving¹. In een latere fase werd de kantoortechnologie ook omschreven als informatietechnologie (IT) en recent als informatie- en communicatietechnologie (ICT). De eerste fase in de mechanisering werd uitgevoerd met de mecanografie (uit het Grieks *μηχανή γράφειν*, met machines schrijven) die beschouwd wordt als de voorloper van de IT. De mecanografie bestond uit machinesystemen en systeemmachines. Een machinesysteem, zoals een ponskaartsysteem, was een reeks van machines die elk een deeltaak uitvoerden. Een systeemmachine was een autonoom toestel zoals een reken- of een boekhoudmachine dat een specifieke functie uitvoerde². Een hybride vorm was het adresseersysteem dat bestond uit een verzameling van adresplaatjes die machinaal werden afgedrukt.

De keuze voor een systeem had implicaties op het beleid want het vergde een specifieke operationele structuur. Een ponskaartsysteem was duur, omvangrijk, vereiste technische competenties en werkte centralisatie in de hand. De systeemmachines (zoals boekhoudmachines) daarentegen

waren laagdrempelig want gemakkelijk te installeren en operationeel te maken te bedienen met een beperkte technische kennis en relatief goedkoop.

In België, waar al een zekere voedingsbodem bestond voor het Taylorisme, was men vertrouwd met de kantoortechnologie in de jaren 1930 en gebruikte men het ponskaartsysteem vooral voor omvangrijke administratieve processen³. In 1937 verkreeg de kantoortechnologie maturiteit met het toestel de 'collator', letterlijk een verzameelaar. Dit kon een bewerkte bundel ponskaarten in zijn oorspronkelijke staat herstellen. Het vervolledigde de machineketting van het ponskaartsysteem en was ontworpen door IBM voor de administratieve verwerking van de American Social Security Act (1934)⁴. Op het einde van de jaren 1950 muteerde de mecanografie tot informatietechnologie (IT) met de komst van de computer die deelfuncties van de mecanografische systemen verenigde. Wij onderscheiden drie generaties in het daaropvolgend decennium: 1ste generatie, type IBM 650 werkend met vacuümtubes, 2de generatie, type IBM 1401 werkend met transistors en de 3de generatie, type IBM 360 die werkte met de microprocessor of 'chips'.

Het tweede luik van ons onderzoeksdomein is de *sociale zekerheid*. In de naoorlogse context is dit het geheel van tegemoetkomingen en voorzieningen die risico's bij gezinsuitbreiding, werkloosheid, ziekte, werkonbekwaamheid en overlijden dekten⁵. Voor de Tweede Wereldoorlog bestond er

1. Basis van dit luik: MARTIN CAMPBELL-KELLY, WILLIAM ASPRAY, NATHAN ENSMERGER, JEFFREY R. YOST, *Computer. A history of the information machine*, Colorado, Westview Press, 2017; LARS HEIDE, *Punched-Card Systems and the Early Information Explosion 1880-1945*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2009. JAMES W. CORTADA, *The Digital Flood. The Diffusion of Information Technology Across the U.S., Europe and Asia*, New York: Oxford University Press, 2012; JOANNE YATES, *Structuring the Information Age: Life Insurance and Technology in the Twentieth Century*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. JOANNE YATES, 'Business use of information and technology during the industrial age', in ALFRED D CHANDLER & JAMES W. CORTADA, *A nation transformed by information. How information has shaped the United States from colonial times to the present*, Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 107-135.

2. We hanteren de indeling van GERARD ALBERTS, "De gemechaniseerde administratie", in ADRIENNE VAN DEN BOOGAERT, *De eeuw van de computer. De geschiedenis van de informatietechnologie in Nederland*, Deventer: Kluwer, 2008, p. 30-31.

3. ERIC GEERKENS, *La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres*, Bruxelles: Palais des Académies, 2004.

4. IBM is een nazaat van de Tabulating Machine Co., opgericht in 1896, door de uitvinder van de ponskaartmachine H. Hollerith, dat vrij snel een monopolie verkreeg op de (toen nog) heel bescheiden markt. Het Hollerith-bedrijf deed verschillende overnames en werd in 1911 de Computer-Tabulating-Recording Company (C-T-R) dat in 1923 onder het dynamische beleid van Thomas J. Watson, omgedoopt werd tot Industrial Business Machines (IBM).

5. RAPHAËL VAN LERBERGE, "75 ans après le pacte social. Un bref historique de l'évolution sociotechnique de la sécurité sociale en Belgique." in *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 3, 2019, p.423 – 452.

een systeem van ‘gesubsidieerde vrijheid’ met particuliere organisaties, gesteund door de overheid. In 1937 kwam de Belgische sociale zekerheid in een nieuwe evolutiefase door de veralgemening van de kinderbijslag voor heel de bevolking. In 1939 convergeerden zowel de technische als de sociale evoluties met de oprichting van de Maatschappij voor Mekanographie. We sluiten het onderzoek af in 1970 wanneer de elektronische informatieverwerking, de IT, onomkeerbaar werd en de mechanische, onder de vorm van de mekanografie, definitief was voorbijgestreefd. In dit onderzoek bestuderen wij het stelsel van de werknemers en de sectoren ziekte en invaliditeit, pensioen, vakantiegeld, kinderbijslag en de centrale inning van de bijdragen. De sector werkloosheid is buiten beschouwing gelaten. Dit is zeker en vast een beperking van deze bijdrage, maar er zijn inhoudelijke en methodische redenen. Bij de uitwerking van ons onderzoek hebben we getracht het pad van de verbreiding van de technologie te volgen en vooral de wisselwerking tussen de verschillende actoren in kaart te brengen. Er was een vrij intensieve interferentie tussen de meeste sectoren, met zelfs een zekere padinterdependentie met de administratieve processen van de RMZ en de mechanische verwerking door de MvM als centrale actor. Maar – opvallend – die interferentie met de sector werkloosheid was tijdens de bestudeerde periode zo beperkt dat we kunnen stellen dat de informatisering van deze sector geen directe impact had op de evolutie in de andere sectoren. Het is zeker en vast een uitdaging om dit verder te onderzoeken, maar dit konden we niet inpassen binnen de praktische restricties van deze bijdrage.

Onze primaire bronnen waren de nog niet ontsloten archieven van de parastatale instellingen die in België de sectoren in de sociale zekerheid beheren. Ze bevatten de verslagen van de bestuursinstanties, die rijkelijk gedocumenteerd zijn met voorbereidende nota's. Dit liet toe een micro-onderzoek op sectorniveau uit te voeren. Aanvullend waren de archieven van de ASLK, MvM, het NIS en de Unie van Erkende Sociaal Secretariaten.

Om zowel technische componenten en objecten als actor in een maatschappelijke constellatie te beschrijven, hebben wij een sociaal-constructivistische⁶ en specifiek een actor-netwerk-benadering⁷ gehanteerd. Dit houdt in dat we het stelsel van de sociale zekerheid beschouwen als een socio-technisch systeem dat bestaat uit clusters van actoren waarin de technologie een centrale rol heeft. We noemen deze clusters ‘technologische raamwerken’⁸.

Hierboven schetsten we de aanpak en de algemene context. Vervolgens beschrijven wij in *deel 2* de verwoede pogingen vanuit patronale middelen om de sector kinderbijslag uit de handen van de Staat te houden o.m. met de kantoortechnologie en het onverwachte succesverhaal daarvan tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In *deel 3* gaan we na hoe de informatietechnologie zich in de jaren 1950 – ondanks alle tegenstand en de maatschappelijke debatten – een weg baande in de verschillende sectoren, om dan uiteindelijk de technische sokkel van de welvaartsstaat te worden in de jaren 1960.

6. Namelijk dat het gebruik in een sociale context de aard van technologie bepaalt, zoals omschreven in WIEBE E. BIJER, THOMAS P. HUGHES, & TREVOR PINCH, (eds.), *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*, Cambridge, MA: MIT Press, 1993; WIEBE E. BIJER, “Why and How Technology Matters!” in: ROBERT E. GODIN & CHARLES TILLY, *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 681-706.

7. De Actor Network Theory (ANT) beschouwt menselijke en niet-menselijke actoren als ‘symmetrische’ (evenwaardige) componenten in een netwerk en verplicht dus de onderzoeker ook de rol van artefacten, fysieke objecten, te analyseren. We verwijzen naar BRUNO LATOUR, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, New York: Oxford University Press, 2005; GERARD DE VRIES, *Bruno Latour*, Cambridge: Polity Press, 2016. Voor het ANT-historisch onderzoek lieten we ons inspireren door GABRIELLE DUREPOS, & ALBERT MILLS, *ANTI-History. Theorizing the Past, History, and Historiography in Management and Organizational Studies*, Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc., 2012.

8. We ontleen dit begrip aan WIEBE E. BIJER, “De sociale constructie van netwerken en technische systemen: nieuwe perspectieven voor de techniekgeschiedenis”, in *Jaarboek voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek*, 4, 1987, p. 724.

De belangrijkste actoren die een impact hadden op de verspreiding zoals de MvM, de (ver-) bindende administratieve objecten, de inhalijs IBM, de 'wevende' sociaal-technici, de gemiste kansen van de ASLK en de opvallende afwezige Staat worden besproken in *deel 4*.

Door de deelanalyses te vergelijken komen we tot algemene bevindingen in *deel 5*.

In de conclusie geven we de technologie de plaats die haar toekomt: als een actor die, naast de politieke en sociale, vooral de structuur van het stelsel heeft mede bepaald. We leggen ook een verband met de actuele activeringspolitiek in de sociale zekerheid en de verdere individualisering van de techniek. We eindigen met een suggestie om verder onderzoek te doen naar de impact van de techniek op sociale constellaties.

II. De implementatie (1939-1944)

In 1939 bekam ingenieur Paul Goldschmidt⁹, die verbonden was aan de patronale organisatie Comité Central Industriel, dat de ponskaarttechnologie werd gebruikt voor de administratieve

verrichtingen in kader van de kinderbijslag. Daarvoor werd met steun van prominenten uit academische, sociale en politieke middens¹⁰ een organisatie met een vzw-statuuut, de Maatschappij voor Mecnographie' (MvM), opgericht¹¹. Het initiatief weerspiegelde het sociaal-politiek pragmatisme van de werkgevers want ze wilden hun invloed op de sector behouden en voorkomen dat de Staat deze zou accaparereren. Maar het was ook gekoppeld aan de overtuiging dat het gebruik van techniek heilzaam was voor de algemene welvaart¹². Goldschmidt hanteerde daarbij morele waarden die hij omzette in *functionele vereisten*. Een kernelement was 'efficiëntie' of het maximaal benutten van middelen voor het bereiken van een doel, en omgekeerd verspilling voorkomen van middelen die de maatschappij toebehoren. Aan deze vereiste beantwoordde op dat moment het Hollerith-ponskaartsysteem van producent IBM.

De specifieke oorlogsomstandigheden zoals gebrek aan toestellen en vervangstukken, de Duitsers die machines opeisten, enz. bemoeilijkten de start. Maar de MvM surfte mee op het gunstig klimaat voor kantoormechnisering dat ontstond tijdens de oorlog¹³. Ze was in 1944 een volwassen organisatie met kennis, infrastructuur, personeel

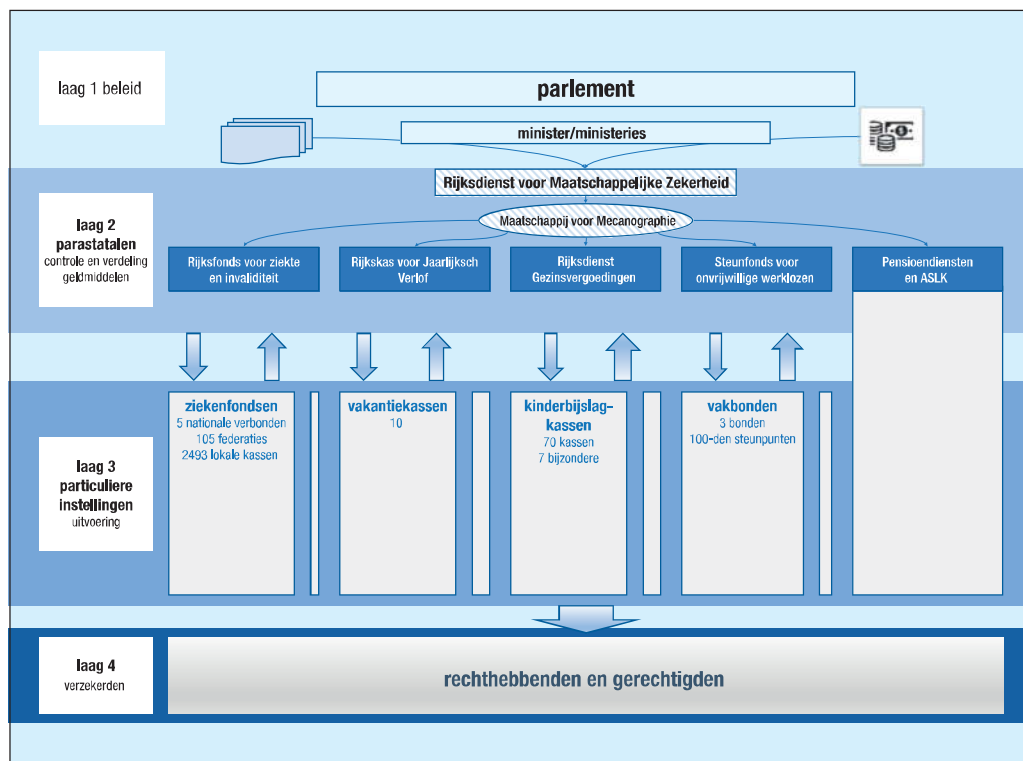
9. Paul Goldschmidt (1890-1969), ingenieur, afkomstig uit een vooraanstaande Brusselse familie, is een centraal figuur in ons verhaal. Vanuit de patroonsorganisaties was hij na de eerste wereldoorlog de drijvende kracht achter de oprichting van patronale kinderbijslagkassen. Hij zetelde in verschillende officiële organen van de kinderbijslag. Hij was het patronale aanspreekpunt voor politieke instanties bij de behandeling van onderwerpen i.v.m. sociale zekerheid voor de Tweede Wereldoorlog. Samen met Hector Mavaut en Fernand Delory richtte hij de MvM op. Tijdens de oorlog werd hij verwijderd uit al zijn officiële functies, maar maakte hij deel uit van het (clandestien) Comité werkgevers-werknemers dat het Sociaal Pact heeft voorbereid. Na de oorlog werd hij de eerste algemeen directeur van de RMZ. Hij bleef dit tot aan zijn pensioen (1958). In 1947 voegde hij de naam van zijn moeder 'Clermont' toe aan zijn eigenaam om aan te tonen dat hij van half-joodse afkomst was. Goldschmidt had een passie voor literatuur, muziek, wiskunde en techniek. Hij was een innovator bij uitstek, met een brede maatschappelijke visie. Hij publiceerde over techniek, de maatschappelijke rol van een ingenieur, demografische analyses, sociale kwesties. Een uitgebreide beschrijving in: NADIA LUBELSKI-BERNARD, "Paul Goldschmidt-Clermont", in: Nouvelle Biographie Nationale, tome 10, p. 203-209; JEAN PUISSANT, "Paul Goldschmidt (-Clermont)", in: GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, SERGE JAUMAIN, VALÉRIE MONTENS (eds.), *Dictionnaire des patrons en Belgique: les hommes, les entreprises, les réseaux*, Bruxelles, p. 325-326.

10. Dit vormt een 'relevante groep' of een 'coalitie van actors': een groep mensen die op eenzelfde manier denkt om een probleem op te lossen. Het is de mengeling van geloof, verwachtingen, visie en ervaringen die actors delen, en een voorwaarde zijn tot een verandering van technologie. Zie PETER S. HOFMAN, *Innovation and Institutional Change. The transition to a sustainable electricity system*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Twente, 2005, p. 270.

11. Geformuleerd in Archief ACAF, AV 1938 10 19. *Note technique concernant la mise en œuvre de la loi du 10 juin 1937*. Note remise en séance du 19 octobre 1938. Bruxelles, p. 2.

12. Hij verwoordde dit geloof later in PAUL GOLDSCHMIDT-CLERMONT, "La technique, problème de structure. Essai pour un statut de l'ingénieur", in *Revue de l'Université de Bruxelles*, 2-3, 1955, p. 102-124.

13. Alle oorlogvoerende landen hebben intensief gebruik gemaakt van kantoortechnologie tijdens de oorlog. Er ontstond een 'War on machines'. Amerika verbood export van de machines, Duitsland eiste ponskaartsystemen op in de bezette landen, ook in België, ook deze van de MvM. Over de Duitse opeisingen: CHRISTOPHER KOBRAK, PER. H. HANSEN, *European Business, Dictatorship, and Political Risk, 1920-1945*, Oxford-New York: Berghahn Books, 2004, p. 167-168.

Schema van het stelsel van de sociale zekerheid van werknemers, anno 1949. Aangepast naar een voorbeeld van Guy VANTHEMSCHE, *De beginjaren van de sociale zekerheid in België 1944-1963*, Brussel, 1995, p.74.

en een stevige financiële basis en had bijgedragen tot het volgroeien van de sector kinderbijslag tijdens de oorlog¹⁴.

Het (clandestien) Comité werkgevers-werknemers dat de naoorlogse omstandigheden voorbereide tijdens de Tweede Wereldoorlog, betrok Paul Goldschmidt bij het uittekenen van de technische structuur van het Sociaal Pact, een overeenkomst tussen werkgevers en werknemers om een nieuw stelsel van sociale zekerheid in te voeren. Het voorstel ging terug op ideeën die al voor de oorlog waren geformuleerd, maar waarvoor toen geen consensus bestond. Onder meer het concept om een nationale instelling op te richten om financiële bijdragen centraal te innen werd weer

houden net zoals het voorstel van Goldschmidt om dit uit te voeren met mecanographie.

Na de bekendmaking van het Pact op 22 april 1944 ontstond een klimaat van hoogdringendheid zodat het na een beperkt maatschappelijk debat werd aanvaard en omgezet in de Besluitwet¹⁵. De nieuwe sociale zekerheid bestond uit verschillende stelsels, opgesplitst in verschillende sectoren.

De technische-administratieve structuur van dit stelsel bestond uit vier lagen (zie figuur 1). (1) De bovenste laag bevatte de politieke besluitvorming en de overheidsinstellingen waarvan de rol werd beperkt tot het wetgevende. Dit beantwoordde aan de opvatting om de Staat zelf zo

14. RAPHAËL VAN LERBERGE, "De administratief-technische origine van de sociale zekerheid in België. Een apart oorlogsverhaal", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 3/4, 2016, p. 164-205.

15. De naoorlogse "sense of urgency" zoals beschreven in MARTIN CONWAY, *The sorrows of Belgium. Liberation and Political Reconstruction, 1944-1947*, Oxford: Oxford University Press, 2012, versnelde de sociale en politieke besluitvorming.

weinig mogelijk te laten interveniëren maar wel te laten reguleren. (2) De *controlerende* bevoegdheid werd gedelegeerd aan paritair beheerde instellingen, de parastatalen (laag twee). Een Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid werd belast met de (centrale) inning van de bijdragen en de verdere verdeling van de geldmiddelen. Het was een overkoepelende, centrale verdeelpost met een financiële bevoegdheid maar ook niets meer. (3) Het was een bewuste keuze om de praktische *uitvoering* van het stelsel toe te vertrouwen aan bestaande instellingen (laag drie)¹⁶. Met als gevolg dat eigenschappen van die instellingen werden geïntegreerd in de nieuwe structuur¹⁷. Deze laag was van oudsher gedecentraliseerd, verzuild en gepolitiseerd¹⁸. Er werd wel in elke sector een hulpkas opgericht voor verzekerden die niet wilden aansluiten bij een ideologisch gekleurde organisatie. Behalve in de sector van het vakantiegeld stelden deze hulpkassen weinig voor en behandelden de overige instellingen deze stiefmoederlijk, zeker op vlak van technische uitrusting. (4) En onderaan deze structuur bengelde de vierde laag om wie het allemaal te doen was: de sociaal verzekerden. Ze werden omschreven als de *'gerechtigden en rechthebbenden'* die via aansluiting bij een particuliere instelling hun 'rechten konden laten gelden'. Ze waren eerder het passieve voorwerp dat 'te bedienen' was. Hun fysieke betrokkenheid was op dat moment beperkt tot het aanleveren van gegevens, maar ook dit werd vaak overgenomen door de particuliere instellingen, die 'rechten toekenden'.

Eind 1944, begin 1945 stond men voor een gigantische werf: de inrichting van een nieuw stelsel van sociale zekerheid, inclusief het formuleren van nieuwe bepalingen, opmaken van routines, het oprichten van nieuwe instellingen, het incorporeren van bestaande instellingen en de praktische organisatie zowel van administratieve als financiële stromen. En daarvoor was ook een technische uitrusting nodig.

III. De verspreiding in de sectoren

De Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid

De Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid was een van de nieuwe instellingen die werd opgericht in 1945. Paul Goldschmidt, die inmiddels tot administrateur-generaal was aangesteld en wiens expertise en technische inzichten op vlak van sociale zekerheid algemeen werden erkend, benaderde deze opdracht van innen en verdelen als een boekhoudkundige operatie, te verwerken met zo veel mogelijk mecanografische en dus zo weinig mogelijk manuele handelingen. In de vertaalslag hanteerde hij opnieuw morele waarden, eigen aan het wetenschappelijk bedrijfsbeheer, waaraan het technische systeem moest beantwoorden¹⁹. Ze werden opgenomen in het DNA van de instelling. Door zijn toedoen adopteerde de RMZ de mecanografie van de MvM waardoor het IBM-ponskaartsysteem een breed, maatschappij-omvattend werkveld kreeg.

16. In "De maatschappelijke zekerheid in 1948", in *Arbeidsblad*, 10, 1949, p. 1073, dat eigenlijk een terugblik was, verklaarde een van de tenoren, waarschijnlijk Henri Fuss, dat deze keuze de slaagkansen van het hele project kon verhogen.

17. Onderzoeker Lanzara omschrijft dit als een vorm van een vorm van institutionele bricolage, verwijzende naar antropoloog Claude Lévi-Strauss, die aantoonde dat in culturen nieuwe artefacten worden gecreëerd met materialen die oorspronkelijk voor andere doeleinden werden gebruikt. Lanzara merkt een overeenkomst op bij het ontstaan van nieuwe instellingen en legt een verband met economische padafhankelijkheid. GIOVAN FRANCESCO LANZARA, "Self-destructive processes in institution building and some modest countervailing mechanism", in *European Journal of Political Research*, 33, 1998, p. 1-39.

18. Er werd wel in elke sector een *hulpkas* opgericht voor verzekerden die niet wilden aansluiten bij een ideologisch gekleurde organisatie. Enkel in de sector 'vakantiegeld' was deze van enige omvang. In de andere sectoren werden deze 'hulpkassen' stiefmoederlijk behandeld en onthouden van kantoormechanisering in de onderzoeksperiode. Ze stonden steeds als laatste in de rij voor elke vorm van modernisering. De functie van één van die hulpkassen wordt beschreven in DANIEL CONINCKX & KRISTOF EELEN (red.), *50 jaar HZIV*, Gent, Academia Press, 2005.

19. Terug te vinden in de tekst *Technische uiteenzetting betreffende de organisatie van den Rijksdienst voor maatschappelijke, 10 dec. 1944*. (Archief RSZ, CG 1, besproken op Beheerscomité dd. 13 apr. 1945). Een vergelijkbare tekst stelde hij op voor de oprichting van de MvM. Morele waarden en opvattingen maakten dus deel uit van het implementatieproces van een nieuwe technologie. Hij legde hier spontaan een verband tussen ethiek en technologie.

Daardoor ontstond er een padinterdependentie tussen de MvM en de RMZ die werd opgenomen in de respectievelijke bedrijfsculturen²⁰.

Voor de administratieve verwerking werden tal van nieuwe administratieve technische artefacten (ATA) gecreëerd zoals de kwartaalaangifte, de bijdragebon en de socialezekerheidskaart. Ze bevatten gegevens zoals de identificatie van de verzekerden, zijn bijdragen aan het stelsel, de periode van tewerkstelling. De RMZ gebruikte deze gegevens in de eerste plaats voor controles maar ze konden ook voor andere administratieve functies worden aangewend zoals het toekennen van prestaties van kinderbijslag, ziekteverzekering. De gegevens waren dus multifunctioneel en de leiding van de RMZ was overtuigd dat het centraal mechanisch verwerken nuttig kon zijn voor heel het stelsel van de sociale zekerheid. Het technische systeem en de aanverwante administratieve objecten bevatten dus een centraliserende kern, die zich kon vertalen in het zich toe-eigenen van functies. Daaruit groeide een bedrijfsstrategie kaderend in de filosofie van het wetenschappelijk bedrijfsbeheer om de dure middelen maximaal te benutten. Goldschmidt vertaalde, samen met technici van MvM en IBM, in 1947 deze ambitie in een voorstel om een centrale, nationale mecanografische dienst op te richten en dit te koppelen aan het multifunctioneel gebruik van de kwartaalaangifte²¹. Het sloot aan bij de politieke visie van de socialistische minister van Sociale Zaken L.-E. Troclet maar het werd gecounterd door politieke tegenstanders. Troclet reageerde door de MvM en

haar ponskaartsysteem te promoveren tot centrale mecanografische dienstverlener (1949, zie verder), en liet toe dat de RMZ de belangrijkste gegevensstromen centraliseerde.

Maar ook intern ontstond er weerstand tegen de aanmatigende opstelling van de RMZ, vooral dan omdat het nieuwbakken mecanografisch systeem ook een zwak punt vertoonde, namelijk de behandeling van gevallen die buiten de stapelverwerking vielen, de zogenaamde *rejets*²². Deze waren manueel te verwerken door de administratieve diensten van de RMZ, die stiefmoederlijk waren behandeld en die kampten met een tekort aan (boekhoud-) machines en personeel. Dit falen kon erop wijzen dat het systeem niet waterdicht was. Het was goed voor het niet innen van enkele miljoenen aan bijdragen. Het veroorzaakte discussies tot op het beleidsniveau want het behoorde tot de kerntaken van de RMZ om maximaal te innen en misbruiken te detecteren. Er ontstond dus twijfel over de performantie van de aangewende techniek. Een doorlichting, uitgevoerd in 1949, toonde aan dat men ook gedecentraliseerd kon werken net zoals de Diensten van de Postcheque. Men stelde dat dit efficiënter was want men kon sneller controleren, onmiddellijk contact opnemen met de betrokken werkgever en regulariseren. Het zou eenvoudiger en goedkoper zijn want men kon gebruik maken van boekhoudmachines en eenvoudige kantoormachines²³.

Dit was het begin van een wedijver tussen twee technologische systemen, het centraliserende

20. In die mate zelfs dat deze padinterdependentie doordrong in wat EDGAR H. SCHEIN, *Organizational culture and leadership*, 3e ed., San Francisco: Jossey-Bass, 2004, beschreef als de laag van het onderbewuste van een bedrijf: in 1951 moest men aan de RMZ-bestuurders uitleggen waarom en hoe die samenwerking tot stand was gekomen.

21. Archief RSZ, CG 679, Rapport nr.2. Organisation du service central mécanographique. Tenue à jour d'une fiche individuelle par travailleur assujetti à la Sécurité Sociale, 1948 02 09 (+ 3 annexes). Dit voorstel was voorbereid door Goldschmidt en directeur Schotsmans van de MvM in samenwerking met IBM.

22. De ponskaarten werden letterlijk uit de ketting geworpen, in Frans *rejetées*, vandaar *rejets*. Dit woord werd opgenomen in het vakjargon van het systeem en tot vandaag gebruikt in de MvM (nu Smals). Socio-technische systemen ontwikkelen een eigen taal. Het gebruik van dit jargon is een onderdeel van de *the inside/outside division*, zoals beschreven door WIEBE E. BIJKER & JOHN LAW, "Postscript: technology, stability and social theory" in: WIEBE E. BIJKER & JOHN LAW, (eds.), *Shaping Technology/Building Society. Studies in Sociotechnical Change*, Cambridge: MIT Press, 1992, p. 305 en waarmee hij bedoelt dat een technische omgeving of een technisch systeem zich op een bepaald moment afsluit voor zijn gebruikers. Jargon was een middel daartoe.

23. Archief RSZ, CG 1186, annexe 2: *Onderzoek der inrichting van de boekhoudingsdienst van de R.M.Z.*, 1950 04 17. Het Institut d'Organisation Industrielle & Commerciale voerde het onderzoek. Het was een van de zeldzame momenten dat beroep werd gedaan op externe kenniscentra.

en het decentrale. Rond de manier van werken vormden er zich clusters van voorstanders, politieke bondgenoten, opvattingen, constructeurs, kenniscentra en geprefereerde technologieën. Men besloot experimenten op te zetten. In provinciale kernen werden autonome afdelingen opgericht, voorzien van kantoormachines, boekhoudmachines, eigen routines en controlemechanismen. Een centrale afdeling werkte met boekhoudmachines voor de bedrijfssector landbouw. Daarnaast bleef de centrale verwerking met het ponskaartsysteem van de MvM doorgaan, niet alleen voor het uitvoeren van gemechaniseerde controles maar ook voor het opmaken van statistieken. Goldschmidt heeft van bij de aanvang belang gehecht aan deze functie van de *statistiek machines* zoals ze toen werden genoemd en wierf daarvoor gereputeerde technici zoals Arthur Doucy aan²⁴. De statistieken moesten de *'leiders van de industrie en handel'* voorzien van sociale en economische parameters. De productie van statistisch materiaal sloot aan bij de behoefte aan stuurgegevens onder meer voor het onderbouwen van de loon- en prijspolitiek van de regering en dat voorwerp was van debatten in de Nationale Arbeidsconferenties. De RMZ-werkwijze was vernieuwend voor die tijd. Want in plaats van de momentopnames met de censusmethode, gebaseerd op enquêtering en op steekproeven zoals toegepast door het NIS kwam vanaf 1945 de systematische, trimestriële inzameling van gegevens over lonen, tewerkstelling van mannen en vrouwen, arbeiders en bedienden, en de regionale

verspreiding. De mechanische verwerking maakte het ook mogelijk onmiddellijk tijdsreeksen en dus evoluties uit te tekenen wat met de censusmethode praktisch onmogelijk was. De eerste afgewerkte studie van sociaaleconomische parameters zorgde in 1948 alvast voor consternatie en werd gelekt nog voor officiële publicatie wat meteen ook het maatschappelijk belang van deze informatie aantoonde. Deze statistiekproductie, die een output was van een technologie en per definitie centraal moest geproduceerd, werd in 1955 een doorslaggevend argument om verder centraal te werken en dus de voorstellen tot decentralisatie niet langer te volgen. In die zin stuurde de statistiekproductie het beleid.

In 1956 kreeg het centraliserend ponskaartsysteem nieuwe impulsen door technische innovaties. Een subgroep in het management, duidelijk geïnspireerd door de MvM en IBM, greep terug naar de centralistische voorstellen. Dergelijke subgroepen hebben een belangrijk aandeel in socio-technische ontwikkelingen omdat zij met hun specifieke kennis vooral impact hadden op de tactiek van instellingen²⁵. Men startte een experiment om de kwartaalaangifte verder te mechaniseren door de bedrijven met minder dan vijf werknemers een vereenvoudigde, *voorgedrukte* kwartaalaangifte te bezorgen²⁶. Daaruit ontstonden nieuwe technische behoeften, zoals centraal bestandsbeheer, gegevensopslag en extra printcapaciteit. Het toenmalige ponskaartsysteem was daartoe ontoereikend, zodat op voorstel van IBM

24. Arthur Doucy (1917-2005) behaalde een doctoraat in de sociale en economische wetenschappen in Parijs. Hij publiceerde over het 'Plan Van Acker' in 1946 en gaf daarmee het Sociaal Pact een peetvader. Hij werd lid van verenigingen van academici-sociologen. Na een niet onopvallende loopbaan bij RMZ (1947-1954) werd hij hoogleraar aan het Institut de sociologie Solvay aan de ULB, waar hij het Centre de Sociologie de Travail oprichtte dat belast was met de studie van de 'sociale economie'. Hij volgde in 1959 prof. Henri Janne op als directeur van het Institut, dat hij samen met Janne in functie van nieuwe sociologische concepten had gereorganiseerd. We beschouwen hem als de grondlegger van de 'travallistische' sociologie, een vorm van toegepaste sociale wetenschap. Ook de socio-economische relaties met de Afrikaanse landen behoorden tot zijn studiedomein. Hij werd beschouwd als Kongo-kenner en nam deel aan de voorbereiding van de onafhankelijkheid van Kongo.

25. We verwijzen hiervoor naar het begrip *'subjugated knowledge'* omschreven door MICHEL FOUCAULT, *Power/Knowledge. Selected interviews & other writings, 1972-1977*. (Ed. Colin Gordon), New York: Pantheon Books, 1980, p. 82-85, als een miskende, onderworpen kennis, die aanwezig is onder de laag van de officiële kennis. ANDREW FEENBERG, *Technosystems...*, p.184 omschrijft deze kennis als informeel, empirisch en uitdrukkelijk normatief die ook hij – verwijzend naar Michel de Certeau – plaatst in het tactisch handelen van een instelling. Als voorbeeld: de kwartaalaangifte van de RMZ (zie verder).

26. Archief RSZ, CG 2461/a, *'Formulieren voor kwartaalaangiften'*, 1956 08 30.

de instelling besloot de MvM uit te rusten met een computer, specifiek de IBM 650²⁷. Dit toestel, omschreven als een *'eerste generatie computer'*, beschikte over een intern geheugen, werkte met de fragiele 'vacuümbuizen', kon de vier mathematische functies uitvoeren en gebruikte de magneetband en ponskaart als externe gegevensdrager. Door ponskaarten te gebruiken in combinatie met magneetbanden kon de gegevensoverdracht met grote bedrijven, sociaal secretariaten en andere sectoren (RJV) worden gemechaniseerd met de kwartaalaangifte als basis. Dit vereiste technische complementariteit en standaardisering.

Ook het voortdurend disfunctioneren van de manuele behandeling van de betwiste gevallen gaf in 1957 een bijkomend impuls. De achterstallige, te recupereren bedragen waren zo opgelopen dat de nieuwe voorzitter Roger Roch eiste de *'ordinateur'* IBM 650 in te schakelen zodat een project 'betwiste zaken' werd opgestart.

Een machtswissel in 1958 verstoorde evenwel de definitieve omslag naar de informatisering. Minister Troclet organiseerde immers op het einde van zijn ambtsperiode een stoelendans ten voordele van enkele partijgetrouwe medewerkers. Het was de zoveelste zet op het politieke schaakspel dat de sociale zekerheid was geworden tot diep in de jaren 1950 en waar de ministers de maatregelen van hun voorganger overruleden. De nieuwe benoemingen hadden gevolgen op de technologische ontwikkeling want ze legden andere accenten in het technisch beleid van de RMZ. Willem Van Grootven, die administrateur-generaal werd als opvolger van Goldschmidt, en niet de gedoodverfde Walter Leën, was voorstander van een gedecentraliseerde organisatie en voedde het anti-mecano sentiment. Voorzitter Henri Fuss werd opgevolgd door Roger Roch, de topambtenaar bij het Ministerie van Sociale Zaken, die zich na de bevrijding verdienstelijk

had gemaakt als de juridische architect van het Sociaal Pact en de Besluitwet. Hij was wel voorstander van technologische vernieuwing maar hij koppelde dit aan het versterken van de autonomie van de RMZ. De RMZ moest op de eerste plaats haar eigen zaken beredderen en haar werking minder afstemmen op andere instellingen. Dit was een trendbreuk met het extraverte beleid van Goldschmidt en Fuss dat sedert 1944 was gevoerd en eigen was aan het technische systeem. Maar het tijdperk Van Grootven/Roch was van korte duur want in 1960 werd Walter Leën aangesteld als administrateur-generaal. Met hem won de centralistische visie opnieuw het pleit. Het proces van de informatisering werd onomkeerbaar, wat meteen het einde betekende van de pogingen tot decentralisatie en de weg opende voor de verdere automatisering. Leën liet zich overigens bijstaan door IBM en MvM. Ondertussen waren de kinderziektes van IBM 650 achter de rug en de overstap naar de tweede generatie computer IBM 1401 was veelbelovend.

De twee informatiseringsprojecten die in 1958 waren opgestart nl. de 'betwiste zaken' en de 'vereenvoudigde aangiften' werden nieuw leven ingeblazen. Maar beide mislukten om socio-technische redenen maar ook door padinterdependentie met de MvM, want deze ondervond belangrijke nevenschade van de eerste informatisering. Vooral de stijging van de kostprijs en de niet evenredige returns leidden tot een aarzelende houding van de opdrachtgever (RMZ) die kritisch werd omdat deze geen inzicht meer had op de werking van de IT. Het black-box fenomeen, waarbij een technologie zich afsluit voor de gebruikers en dat manifest aanwezig was vanaf 1965, leidde tot een moratorium om geen nieuwe werken meer op te starten, en al zeker niet met IBM²⁸.

Maar de nieuwe technologie van de IBM 360, de derde generatiecomputer, inspireerde een interne

27. Archief RSZ, CG 1957 02 15, rubrieken *"aanwending van electronenmachines"* en *"bijhouden der werkgeversrekeningen"* en Archief RSZ, CG 2581/a, *"Sur la possibilité d'utiliser des machines électroniques pour les travaux exécutés par la Société de Mécanographie,"* 1956 10 10. De nota was opgemaakt door technici van MvM en IBM.

28. Dit moratorium is nooit officieel uitgevaardigd, maar het bestaan daarvan blijkt uit de bespreking van de werken in de Raad van Bestuur van de MvM.

machtsgroep van MvM en de RMZ om het project 'betwiste zaken' te reactiveren. De nieuwe functionaliteiten van de IBM 360, namelijk teleprocessing (monitors die op afstand waren verbonden aan een centrale computer) gekoppeld aan realtime-gebruik (dus bestanden die onmiddellijk konden worden geraadpleegd of aangepast) en multiprogramming (meerdere programma's die op een zelfde moment konden worden uitgevoerd) gaven vorm aan een nieuw project²⁹. De MvM kreeg opdracht partners te zoeken om kosten te delen maar dit botste op een gewijzigde verkoopspolitiek van IBM die klanten van MvM had aangezocht om zelf te informatiseren en dit te financieren met de uitgavekosten van de uitbesteding aan de MvM. Zoals we verder bespreken bleef MvM vanaf 1965 kampen met neveneffecten van de prille informatisering en zoog haar opdrachtgever RMZ mee in een kostenspiraal die elke expansie remde.

Op het einde van het decennium 1960 viel de RMZ terug op haar eigen werking en liet ze haar centraliserende houding varen als gevolg van de padinterdependentie met de MvM, die niet langer de centrale technische dienstverlener was van de sociale zekerheid.

De sector ziekteverzekering

Deze sector had in 1944 al een lange voorgeschiedenis met een grote dominantie van ziekenfondsen in het vooroorlogse systeem van gesubsidieerde vrijheid. Het (clandestien) Comité werkgevers-werknemers bouwde verder op deze anteceden-ten en nam de ziekenfondsen op in het nieuwe systeem. Zij bleven het operationeel beleid in de sector beheersen en gunden de nationale instelling (RZIV, opgericht in 1945) slechts een tweederangs rol. Maar ook in deze sector stelde zich het vraag-

stuk van de functionele centralisatie voor het verwerken van miljoenen bijdragebons.

Dit formulier, een bewijs van betaling van de sociale-zekerheidsbijdrage en met een geldwaarde, was ook de basis van statistische informatie die werd gebruikt voor de verdeling van de geldmiddelen. Gezien het volume (tot vijf miljoen documenten per jaar), en het precair (financieel) karakter was het aangewezen dit centraal, mechanisch te verwerken met een ponskaartsysteem. Maar een voorstel, geformuleerd door de directie, om het RZIV uit te rusten met deze technologie werd afgewezen in 1946 en 1947³⁰. Men keek uit naar de oprichting van een nationale dienst voor mecanografie, zoals voorgesteld door de RMZ in plaats van de oprichting van een mecanografische dienst bij het RZIV. Overigens beweerden de ziekenfondsen dat zij die taak zelf konden uitvoeren en dat het RZIV zich had te beperken tot het controleren van de manier waarop de ziekenfondsen rapporteerden. Dus er ontstond een spanningsveld tussen een centrale verwerking en de gedecentraliseerde autonomie, die ook de keuze voor een technologie bepaalde.

Maar vanaf 1948 werd het duidelijk dat de ziekteverzekering deficitair werd. Ook de signalen van misbruiken klonken alsmaar luider. En dit leidde tot een nieuwe discussie over de aan te wenden technologie. In een eerste poging om de noodlijdende sector te reorganiseren voorzag Minister Troclet een systeem om de inkomsten van de verzekeringsinstellingen (VI) te bepalen op basis van criteria³¹. Deze criteria werden berekend aan de hand van de informatie die vermeld stond op de bijdragebons en die werd verwerkt in statistieken. De mecanografische verwerking daarvan werd nu uitbesteed aan de MvM, overeenkomstig de strategie van Troclet om deze instelling een centrale rol

29. Archief RSZ, CG 6570/A, *Mechanografische werken*, met als bijlage een 'proposition de texte de compte-rendu de la réunion du 21 mars 1967', waarin directeur Bogaerts van de MvM in een cryptische omschrijving het voorstel doet om een studie met de teleprocessing te starten.

30. De discussie werd gevoerd in het Nationaal Bestendig Comité, en specifiek in functie van de verwerking van de bijdragebons. Archief RZIV, NBC 1945 10 01, 1945 11 26.

31. Opgenomen in het Besluit van de Regent betreffende de organisatie van verplichte ziekte en invaliditeit, dd. 13 jan. 1949 (BS 20 jan.1949).

Bijdragebon voor Verzekering tegen Ziekte en Invaliditeit

**WERKMAN
BEDIENDE**

N° D 540099

De niet passende aanduiding doorhalen

Deze BON is GELD waard

HIJ IS ONVERWIJLD AF TE GEVEN DOOR

M de LENNE, Rodolphe
Balzelestraat, Evergem

N° der pensioenkaart

ALS BIJDRAGE VOOR VERZEKERING

ZIEKTE - INVALIDITEIT

aan het Verzekeringsorganisme dat hij verkiest
(Mutualiteit of gewestelijke Dienst)

ZIJN WAARDE BELOOPT

WANNEER het een WERKMAN BETREFT 5,4%
WANNEER het een BEDIENDE BETREFT 4,5% } van de vergoeding
hieronder aangeduid, voor de werkperiode

van 1 sept 1946 tot 30 Nov. 1946 1945

SEPT 1521,-
OCT 1521,-
NOV 1521,-

DEN 18 dec 1946
HANDTEKENING of STEMPEL
van den Werkgever,

INSCHRIJVINGSN° (2) 526086
VAN DEN WERKGEVER

(1) Het bedrag van de gedurende bedoelde periode betaalde loonen of
roeden in cijfers aanduiden zonder rekening te houden met het deel dat 3.000 frank
per maand overschrijdt.

(2) Zo lang de werkgever het hem toe te kennen inschrijvingsnummer niet kent vermeld
hij voluit op de keerzijde van dezen bon zijn naam of de benaming van zijn firma
alsmede zijn adres.

PARAGON. 17. IDALIESTRAAT. BRUSSEL

De bijdragebon was een van de belangrijkste administratief technische artefacten (ATA) beantwoordend aan de omschrijving 'verbindende objecten' (bron: Evdok).

te geven. Voor de VI was dit aanvaardbaar omdat het veilig buiten de institutionele grenzen van het RZIV viel³². Een nieuwe poging om de mecano-grafische functies toch uit te bouwen in de schoot van het RZIV, geformuleerd in het voorstel Doucet opgemaakt in 1952 op aandringen van de patronale delegatie³³, werd onder de mat geveegd mede door het gezamenlijk optreden van de ziekenfondsen. Het RZIV kon enkel beperkte investeringen doen in kleinschalige kantoormachines van het type Logabax, Friden en NCR.

Het decennium 1950 kenmerkte zich verder door enerzijds een streven om het centrale niveau te versterken, vooral door beroep te doen op het ponskaartsysteem van de MvM, en anderzijds de particuliere organisaties die hun bestaan en hun functie verdedigden door hun – vooral manuele – manier van werken te bestendigen. Maar naast deze organisaties ontstonden tal van nieuwe sociale entiteiten, zoals geneesheren, boekhouders enz. die elk op hun beurt inbreng hadden in het complex administratieve weefsel dat de ziekte-verzekering werd. Dit werden nieuwe actoren, met hun eigen specifieke culturen, ATA's ...³⁴.

Op het einde van het decennium 1950 hypothekeerde de financiële situatie van deze sector het volledige sociale verzekeringsstelsel, zodat de politieke actor initiatieven nam om de sector fundamenteel te reorganiseren. Tijdens dit langzaam proces disfunctioneerde ook het manuele systeem van de verzekeringsinstellingen³⁵.

Uiteindelijk reorganiseerde de wet van augustus 1963 de sector waardoor de interne machtsverhoudingen wijzigden in het voordeel van het Riziv (het reorganiseerde RZIV) die haar centrale positie kon versterken³⁶. De directie kon een informatiseringsbeleid doordrukken, vertrekkend van hun aanwezige verouderde kantoormachines. Maar de reorganisatie bevatte ook een verstraking van de procedures, schaalvergrotingen en standaardisering waardoor de relatie met de verzekeringsinstellingen vooral technisch werd en niet langer ideologisch. Dit was de basis van een meer verbreide informatisering, met als eerste stap de installatie van een IBM 6420 in 1967³⁷. Onder-tussen kon IBM doordringen tot op het beslissings-niveau en bekam dat er een bescheiden ponskaartsysteem werd geïnstalleerd in 1968³⁸. Voor de financiering recupereerde men de kosten van uitbesteding aan de MvM.

In 1970 ging een werkgroep 'automatisering' van start, die de weg zou plaveien voor een algemene introductie van de computer in deze sector. Het was een zoektocht naar vormen van synergie, en een transcriptie van ideeën in een nieuwe, technische architectuur, waarin samenwerking tussen de actoren primordiaal was. Deze zoektocht oversteeg de ideologische controverses; de nieuwe vormtaal was eerder technisch dan ideologisch³⁹. Het weerspiegelde de nieuwe verhoudingen tussen de centrale instelling en de particuliere organisaties en vertechnologiseerde dusdanig het institutioneel pluralisme. Maar de

32. Archief RZIV, NBC 1949 09 19, p. 303-305, bespreking van de overeenkomst met de MvM.

33. M.V.L. DOUCET, & N.P.A SCHILLINGS, *Rapport sur l'organisation du fonds d'assurance contre la maladie et l'invalidité*, Bruxelles: Fnami, 1952.

34. Zoals de sociale groep 'geneesheren' die in 1956 een administratieve oorlog met formulieren begon tegen een alternatief terugbetalingssysteem gelanceerd door de Minister (het derdebetalerssysteem) dat gebaseerd was op mecano-grafische verwerking. Ze vormden een coalitie met bepaalde ziekenfondsen.

35. Een snijdende analyse door tijdgenoot MICHEL DELHUVENNE, "Hoe geschiedt de controle inzake verplichte ziekte- en invaliditeitsverzekering?", in *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 8, 1963, p. 1016-1034.

36. Dit was ook een bewustwordingsproces waarvan we een aanduiding vinden in: Archief RIZIV, *Rapport Général sur l'Année Sociale 1964*, 1re partie, p. 7: 'coordination, à défaut de moyens légaux, s'est organisée informellement au niveau du comité de direction.'

37. Archief RIZIV, AR 6 nov. 1967, bespreking van mechanisatie en modernisering van het boekhoudmaterieel. Dit apparaat werd enkele maanden later vervangen door de IBM 6425., die werkte met een achterhaalde technologie van de 1ste generatie.

38. Archief RIZIV, *Rapport général 1968*, 5ème partie, service des indemnités, p. 35-36. Ook dit is verwonderlijk wetende dat het ponskaartsysteem verouderd was en dat IBM op dat moment al had beslist ponskaartsystemen niet langer te ondersteunen.

39. De werkzaamheden van de groep Automatie, samengesteld uit technici van de ziekenfondsen en het RiZiV, waren een zeldzaam moment van ongebonden creativiteit, die de ideologische tegenstellingen oversteeg. De nieuwe mogelijkheden van

grote doorbraak kwam er echter niet. Acties van de overheid in kader van de toepassing van de wetten op economische expansie vertraagden de initiatieven want meerdere ministers hadden hun zeg. Beslissingen bleven uit...

Op het einde van de jaren 1960, begin 1970, stond een algemene informatisering van de sector op stapel, met IBM in de cockpit en de MvM aan de zijlijn. Maar overheidsinitiatieven die eerder Siemens en Philips dan IBM genegen waren, kaderend in een groeiend pro-Europa en anti-Amerika sentiment, remden dit innovatieproces. Ondertussen was IBM doorgedrongen tot de particuliere organisaties, zoals de socialistische en christelijke mutualiteiten, en nam deze op sleeptouw. Het zou nog jaren duren vooraleer het nationale en het uitvoerende niveau ook technisch naar elkaar toegroeiden.

De sector vakantiegeld

Deze sector had een aparte rol in het stelsel van de sociale zekerheid omdat 'vakantiegeld' geen risico dekte. Maar het recht op ontspanning, rust, vakantie beschouwde men wel als een onderdeel van het Fordistisch model en dus werd *vakantiegeld* aanzien als een uitgesteld loon. Logisch dat het patronaat deze sector wou beheeren op bedrijfsniveau maar dat ook de vakbonden inspraak wilden. Deze sector kwam tot ontplooiing net voor de Tweede Wereldoorlog. Patronale, sectorgebonden vakantiekassen stonden in voor de praktische uitvoering. Het beheer van de kapitalen was naar analogie met de sector van de pensioenen toevertrouwd aan de Algemene Spaar en Lijfrentekas (ASLK), die een administratie uitbouwde op basis

van veel manuele arbeid en boekhoudmachines⁴⁰. Deze sector was bij het begin van de oorlog niet volgroeid, weinig stabiel met vele hiaten in de toepassingssfeer en met kaduke controleprocedures.

Om pragmatische redenen en overeenkomstig die typische institutionele bricolage nam het (clandestien) Comité werkgevers-werknemers ook deze sector op in het Sociaal Pact en integreerde de financiële bijdrage in de globale inning van de sociale zekerheidsbijdragen, dus via de RMZ. De operationele structuur werd evenwel niet gewijzigd. Naast de vele kassen bleef de ASLK met haar technische infrastructuur de dominante uitvoerder. Maar een rapport van een parlementaire onderzoekscommissie toonde in 1946 aan dat de financiële tekorten structureel waren en de dienstverlening van de ASLK belabberd was⁴¹. Minister Troclet greep dit disfunctioneren aan om te reorganiseren en te centraliseren. Hij gaf in 1947 de nationale instelling RJV een nieuw juridisch kader⁴² en meteen een tweevoudige opdracht: de sector financieel gezond maken en de operationele werking te stroomlijnen. De ASLK werd uit de sector gebannen en de RJV nam de verouderde technische infrastructuur over.

Na een grondige sanering verkreeg de sector een financieel evenwicht, maar ook hier ontstond er een krachtmeting tussen het controlerende centrale niveau en de vakantiekassen die zich niet zomaar lieten controleren. Het duurde jaren vooraleer alle particuliere kassen zich onderwierpen aan de centrale controleprocedures.

Deze sector had ook als kenmerk dat de vakantiegelden gedurende een jaar werden gecumuleerd

de IT inspireerde hen om technische synergieën te bepleiten. Het paradigma van de moderniteit, zoals omschreven door ERIC BUYST, & KRISTOF SMEYERS, *Het gestolde land. Een economische geschiedenis van België*, Kalmthout: Polis, 2016, p. 232-233, was duidelijk aanwezig.

40. De studie van ERIC BUYST (ed.), *Van ASLK tot Fortis. Afscheid van een openbare instelling. 1935-1998*, s.l.: Roularta Media Group, 2012 was uiteraard een rijke bron, maar deze konden we aanvullen met de archieven van de RJV en van de ASLK zelf.

41. Archief RJV, Jaarverslag 1948. De commissie, opgericht op 5 nov. 1946, bestond uit sociaaltechnici Labiau, Fuss (voorzitter), Hasse en Delhuvence. In de commissie viel men vooral over het feit dat de minister geen enkel controlerecht had op de ASLK. Na een onderhoud met de directie van de kas, die volgens de verslaggever de zaken nog ingewikkelder maakte dan voorheen en geen enkele voldoening gaf, kwam de commissie tot besluit dat het duidelijk was dat de Spaarkas niet geschikt was om die dienst te beheeren met als conclusie dat 'de minister de Kas voor betaald Verlof volstrekt wou losmaken van de Spaarkas.' Kamer van Volksvertegenwoordigers, stuk 297 (1946-1947). *Verslag namens de commissie voor de arbeid en sociale voorzorg*, p. 21.

42. Besluitwet betreffende de Rijkskas voor Jaarlijksch Verlof 15 febr. 1947 (BS 1947.02.24).

en eenmaal per jaar werden uitbetaald zodat er zich in de loop van het jaar een aanzienlijke reserve vormde. Deze comfortabele financiële toestand bevatte weinig aansporingen om de organisatie efficiënter te maken en eventueel uit te kijken naar een efficiënter technisch platform. Men beperkte zich tot het systematisch vernieuwen van de boekhoudmachines. Wel toonde de RJV-leiding regelmatig ambities om de centraliserende functies nog verder uit te bouwen met een ponskaartsysteem maar het bleef bij voorstellen en enkele experimenten. De RJV deed overigens voor de belangrijkste stapelwerken ook een beroep op de MvM vanaf 1949.

Op het einde van de jaren 1950 werd de RJV evenwel opgenomen in een technische convergentie want de ASLK en RMZ (dus MvM) wilden gegevens uitwisselen met ponskaarten, wat een complementariteit van technische infrastructuur vereiste en dus de installatie van een ponskaartsysteem. Deze centralisatie van administratieve stromen versterkte de knooppuntfunctie van de instelling en holde de particuliere functie van de kassen uit. Het was onderbouwd met een klein ponskaartplatform, dat onder begeleiding van IBM in 1958 werd geïnstalleerd. Het functioneerde naast hun overwegend boekhoudmachines-infrastructuur (vooral type Burroughs), terwijl men ondertussen ook gebruik maakte van de mecanografische diensten van de MvM. De RJV, met IBM als ruggensteun, was creatief in het aanwenden van de nieuwe technologie. Zo gebruikte men een gedrukte ponskaart als een *'machting tot betaling'* die werd overgemaakt aan de burgers zelf⁴³. Dit was baanbrekend want voor het eerst werd ook de burger rechtstreeks geïncorporeerd in een technosysteem. Vervol-

gens spoorde IBM de RJV aan een stap verder te zetten in de informatisering met het argument de uitgaven voor uitbestede mecanografische werken aan de MvM te recupereren, gezien de aanhoudende problemen met de MvM⁴⁴. Maar de RJV stapte niet af van boekhoudmachines. Men had overigens weinig redenen om de technische uitrusting drastisch te wijzigen want de gunstige financiële toestand van de sector vereiste dit niet zodat er zich een technisch conservatisme nestelde. Dit werd gecultiveerd door de vernieuwde leiding, die in 1961 het roer overnam van de flamboyante directeur Van Grootven⁴⁵. Zij was vooral voorzichtig en stemde voortdurend af met de politieke voogdijminister, die evenmin het risico van hervormingen nam.

In 1966 kwam er een nieuwe impuls vanuit het kader om over te schakelen naar de IT. Ingefluissterd door IBM stelde directeur infrastructuur Pepermans voor een *'ordinator'* IBM 360 te installeren en deze te financieren met de uitbestedingskosten aan MvM⁴⁶. Maar de directeur van MvM, Sylvain Bogaerts, overtuigde de RJV dit niet te doen met als argument dat ze de capaciteit van de machine niet kon benutten en over onvoldoende kennis en ervaring op vlak van informatisering beschikte.

Het voorstel werd geklasseerd maar de aanmatigende zet van MvM liet sporen na. Want wanneer het verouderde ponskaartsysteem het liet afweten in 1971, pleitte Pepermans opnieuw voor een autonome IT-infrastructuur maar voor kwam hij een interventie van de MvM⁴⁷. IBM had zich ondertussen wel in de beslissingsstructuur genesteld met een doorlichting van de diensten, een analyse van de behoeften en organiseren van IT-voorlichting en opleidingen, zodat werd geko-

43. Archief RJV, 25 apr. 1957, 'Bijlage bij de bespreking van de begroting 1958, rubriek 521-020' en de bespreking achteraf op de RvB 30 okt. 1957, *bespreking van 'mechanisatie'*. Dit is een belangrijk momentum want de burger werd nu rechtstreeks geconfronteerd met een output van een technisch systeem.

44. Archief RJV, RvB 15 juni 1961, bespreking van de nota 61-8/6, *Verslag over de mechaniseringsproef* en op RvB 27 juli 1961 nota 61-9/4, *Aanvullende nota betreffende de mechanisering van de Rijkskas voor Jaarlijks Verlof + bijlage*, beide opgemaakt door W. VAN GROOTVEN.

45. Na zijn kort intermezzo als administrateur-generaal bij de RMZ keerde hij terug naar de RJV als fin-de-carrière.

46. Archief RJV, BC 16 juni 1966, nota D66 – 5/15, *Plaatsen van een ordinator IBM*. En : Archief RJV, BC 27 okt. 1966, nota D66-8/9, *Proposition relative d'un ordinateur IBM 360/20*.

47. Archief RJV, BC 26 febr. 1970, nota D.20-3/III-4 en Nota D.71-3/IV-1, *Mechanografische uitrusting van de RJV*.

zen voor een IBM 360-instapmodel nadat al een IBM Multipoint, een voorloper van de tekstverwerker, was geïnstalleerd. Dit doorbrak de padafhankelijkheid van de boekhoudtechnologieën en zette de samenwerking met de MvM op de helling.

Ook in deze sector vertraagde de overheid in 1971 door de finale bestelling te laten aftoetsen aan de vooruitgangscontracten. Maar geconfronteerd met een mogelijke mislukking van de uitbetaling van vakantieelden, installeerde de RJV in 1973 onder subtiële dwang van IBM, een IBM 360 en maakte zo de overstap naar het IT-tijdperk⁴⁸. Inmiddels was ook de juridische structuur gewijzigd: het *Rijksfonds* was een *Rijksdienst* geworden, die een absoluut overwicht kreeg in de sector, waarin de particuliere vakantieken waren herleid tot uniforme uitvoerders van een wetgeving onder toezicht van een parastatale instelling. Dus ook in deze sector was het institutioneel landschap begin van de jaren 1970 grondig gewijzigd met nieuwe gegevensstromen, een aangepaste technische onderbouw en nieuwe hiërarchische socio-technische verhoudingen tussen de centrale instelling en de particuliere kassen.

De sector kinderbijslag

Hoger beschreven we hoe deze sector al in 1939 een technologische voorsprong nam met de oprichting van een Maatschappij voor Meca-

nographie die met een ponskaartsysteem administratieve stromen verwerkte. De voornaamste opdrachtgever was het Coördinatiecomité dat een controlefunctie had tussen de sectoren van de werknemers en van de zelfstandigen. In functie daarvan werden gegevensstromen en verschillende ATA's ontwikkeld, zoals een register van werkgevers. Het is overigens dit register op ponskaart, gecombineerd met een mechanisch adresbestand dat overgenomen werd door de RMZ in 1944 waardoor de mecanografie een breder toepassingsveld kreeg.

Na de oorlog kon deze sector verder surfen op die technologische voorsprong. De opdeling in de nevensectoren van de werknemers en van zelfstandigen bleef behouden, net zoals de overkoepelende parastatale instellingen⁴⁹. Het waren twee gelijkaardige, complexe structuren, die aan elkaar gekoppeld waren als een Siamese tweeling met enkele solide dwarsverbindingen zoals het Coördinatiecomité – overigens met P. Goldschmidt als leidinggevende – die haar taken mecanografisch liet verwerken door de MvM.

Een institutionele innovatie kwam tot stand met de oprichting van de *Rijksdienst voor Samenordening der Gezinsvergoedingen* (RG) in 1947 op initiatief van Minister L.-E. Troclet. De RG die centrale bevoegdheden zoals controles kreeg toebedeeld, werd onderbouwd met een hybride administratief systeem⁵⁰. Enerzijds maakte de RG

48. Archief RJV, BC 26 okt. 1972, bespreking van de automatisering van de RJV. Archief RJV, BC 1972 02 10, bespreking van nota D.72-1/III-3, *Mechanografische uitrusting van de RJV. Keuze van de constructeurs*. Op het laatste moment had ook Siemens een voorstel ingediend om te werken met een type 4001-computer voor, maar zonder teleprocessing, aan een prijs van 550 000 BEF/maand, het voorstel van IBM, de IBM 360/22, kostte 577 705 BEF/maand. Aanvankelijk had Siemens wel de teleprocessing en een netwerk van cathodeschermen voorgesteld, maar dat werd afgewezen omdat het een volledige verandering van werkmethode tot gevolg zou hebben.

49. De Nationale Compensatiekas voor werknemers en de Nationale Verrekeningskas voor zelfstandige beroepen.

50. De RG is vrij uniek in de administratieve geschiedenis omdat deze zo expliciet beantwoordde aan een ideaaltipe, nagestreefd door een socialistische Minister. Het moest een blauwdruk zijn van een moderne, efficiënte overheidsinstelling. Een voorbeeld van de manier waarop de Staat diensten leverde. Ze had een autonomie, werkte gedecentraliseerd om dicht bij de burger te staan en werd voorzien van de meest moderne technische infrastructuur, geëxploiteerd door de MvM. De directie voerde een uitgesproken werknemersvriendelijk beleid zoals het verschaffen van vakantievoorzieningen, extra verzorgingsmodaliteiten en opleidingen. Het concept van dienstverlening werd aangevuld met de productie van statistieken en het leveren van kennis aan beleidsinstanties door specifieke kennisafdeling en de publicatie van een gespecialiseerd tijdschrift. Er werd tevens een bibliotheek ingericht met alle standaardwerken over kinderbijslag en sociale zekerheid. De werking volgens een institutioneel ideaaltipe kon slechts een tweetal jaren standhouden. In de werking zien we ook de invloed van Paul Goldschmidt.

gebruik van het gedecentraliseerd distributienetwerk van de 'Huizen van de Arbeid' en opende ze tientallen lokale vestigingen voorzien van eenvoudige kantoormachines⁵¹. Anderzijds gebruikte het Coördinatiecomité, dat was opgenomen in de RG, het ponskaartsysteem van de MvM voor het bijhouden van een centraal gegevensbestand als een controle-instrument.

Maar de werking van de RG kwam in de maastroom van de kenmerkende slingerbeweging van de jaren 1950. De decentrale dienstverlening en verschillende centrale bevoegdheden werden door de katholieke opvolgers afgebouwd. Wat overbleef was het beheer van de centrale registers, die door de twee centrale nationale parastatalen werden gebruikt om greep te krijgen op de autonome werking van de kassen, overigens met een wisselend succes want de kwaliteit van de gegevens was onder meer afhankelijk van de input van de kassen, en net zoals in de sector van de ziekteverzekering was de medewerking niet optimaal.

Op het eind van dat decennium viel de slingerbeweging stil. De twee deelsectoren werden ontkoppeld en volgden een autonome evolutie in de jaren 1960. Ze werkten voortaan elk met een aangepast technologisch raamwerk.

De sector van de kinderbijslag voor werknemers (de RKW) bleef steunen op de dienstverlening van de MvM en volgde dus het technologisch parcours van de MvM. Maar de mutatie van mecanografische toepassingen naar IT-verwerkingen bij de MvM gebeurde zeer langzaam en kreeg er absoluut geen prioriteit. Nog jarenlang, tot in 1985,

zou de MvM het ponskaartsysteem en het oubolige adresseersysteem gebruiken voor de RKW.

De sector van de kinderbijslag voor zelfstandigen (RKZ) kende een andere evolutie door de assimilatie van nevensectoren, zoals ziekteverzekering en pensioenen voor zelfstandigen, en werd ten slotte (in 1967) onderdeel van het 'sociaal statuut' voor zelfstandigen, geïnstitutionaliseerd in de Rijksdienst voor sociale verzekeringen voor zelfstandigen (RSVZ). Ook op haar beurt heeft de RSVZ beroep gedaan op de MvM, die de nieuwe opdrachten met de nieuwste computertechnologie (IBM 360 en specifiek teleprocessing en multiprogramming) wou uitvoeren maar op vele vlakken faalde. In 1972 werd de samenwerking met de MvM officieel stopgezet wat meteen het einde betekende van de padafhankelijkheid van MvM én IBM die in 1939 was ontstaan.

De sector pensioenen

Een stelsel van de pensioenen bestond nog voor er sprake was van een *systeem* van sociale zekerheid en is daarmee de oudste sociale voorziening. De overheid had in 1849 haar bevoegdheid over de inrichting van een 'ouderdomsverzekering' op basis van kapitalisatie, overgedragen aan de financiële instelling Algemene Spaar en Lijfrentekas (ASLK). In een kapitalisatiesysteem verzamelt het individu met steun van overheid en werkgever een bedrag dat wordt geplaatst bij een financiële instelling, en dus aangroeit om het bij pensioenering te innen. In een repartitiesysteem vormt de gemeenschap door een collectieve bijdrage een bedrag, waaruit elk individu kan putten op het

51. Het concept 'Huizen van de Arbeid' hield in dat er een fysiek distributienetwerk van diensten van de sociale zekerheid werd georganiseerd in het onmiddellijke bereik van des sociaalverzekerden, dus laagdrempelig en gedecentraliseerd. In de belangrijkste steden zouden de verschillende parastatalen een afdeling uitbaten in één en hetzelfde gebouw. Dit concept maakte deel uit van de visie op de organisatie van de sociale zekerheid met als voornaamste protagonisten Henri Fuss en Léon-Eli Troclet. Het sloot aan bij die het ideaaltypen van een parastatale organisatie in de sociale zekerheid waarvan de RG (zie voetnoot 50) het voorbeeld was. Het concept kreeg dynamiek wanneer de socialisten aan zet waren in het beleid in de sociale zekerheid, maar werd even vlug afgebouwd wanneer de katholieken het roer overnamen. De controverses waren evenwel niet zuilgebonden. Ook binnen de socialistische groep waren er tegenstanders, en ook bepaalde patronale middens waren voorstanders van een decentrale werking. De zuilgebonden dienstverleners zoals de ziekenfondsen waren dan op hun beurt niet gewonnen voor dit semi-overheidsnetwerk wat een bedreiging kon zijn voor het institutioneel pluralisme.

moment van pensionering. De actieve werknemers betalen dus het pensioen van de werknemer die op rust gaat. De ASLK vereenzelvigde zich organisatorisch en technisch met het kapitalisatiesysteem. Zij had daartoe manuele classificatiesystemen ingericht en beschikte over een immens manueel systeem voor het bijhouden van het *werknemersrepertorium* met loon- en arbeidstijdsgegevens. Op basis daarvan kon de ASLK het pensioen berekenen. In 1934 mechaniseerde ze gedeeltelijk de werking daarvan met een Watson ponskaartsysteem, dat in 1949 werd geüpgraded tot een IBM-ponskaartsysteem.

Maar vanaf 1944 groeide er een maatschappelijke en politieke wil om het repartitiesysteem in te voeren. Ook in het (clandestien) Comité werkgevers-werknemers had men gesprekken gevoerd over het al dan niet behoud van het kapitalisatiesysteem. Vanuit de gekende pragmatische opstelling had men gekozen voor het behoud van het systeem, maar men was zich in ruimere kring bewust dat het systeem ontoereikend was want conjunctuurgevoelig, afhankelijk van de tewerkstelling en onderhevig aan inflatie waardoor de renteopbouw niet toereikend was om tot een volwaardige vervanging van een beroepsinkomen toe te kennen. In een repartitiesysteem ontvangt de gepensioneerde een vervangingsinkomen dat gefinancierd is door de actieve generatie. Het is dus niet onderhevig aan vermelde problemen. Deze visie won alsnog meer terrein en werd politiek beslecht met de Wet van den Daele (dec. 1953). De voornaamste bron werd nu de inning van de bijdragen via de RMZ die al langer de ambitie koesterde een gelijkaardig werknemersrepertorium te exploiteren voor een veralgemeende controle op de bijdrage-inning en de unieke identificatie van de werknemer. Het beschikte over een identiek mecanografisch platform om die ambitie waar te maken. Er ontstond dus rivaliteit tussen de twee instellingen en beiden ontwikkelden in de jaren 1950 hun eigen

politieke en sociale tactieken om het monopolie op de exploitatie van dit artefact te verwerven⁵². Maar noch de RMZ noch de ASLK slaagden daar in. De voogdijministers kozen overigens geen kamp in dit technisch debat, dat nauwelijks het politieke en zeker niet het publieke forum haalde.

In 1958 was een kantelmoment wanneer beide instellingen op het zelfde moment overschakelden van de mecanografie (ponskaartsysteem) naar de primaire IT-technologie van type IBM 650. De techniek fungeerde dus als hefboom. De activator IBM, als goed ingenestelde leverancier meldde aan beide besturen dat ze de 'tweede' in België waren die deze stap zetten. Dit wakkerde de bedrijfstrots aan die aansloot bij hun hang naar prestige die inherent was aan hun bedrijfscultuur.

Onder begeleiding van IBM startte men in 1959 een project om het werknemersregister te voeden en te laten exploiteren door beide instellingen op basis van de vereenvoudigde kwartaalaangifte van de RMZ. Voor het eerst groeiden twee technische systemen naar elkaar, gebruikmakend van de ponskaart als gegevensdrager.

Maar dit project mislukte om vele redenen. De tijdgenoten wezen op de ondermaatse bijdrage van IBM en op de ontoereikendheid van het technische systeem zelf, dat inmiddels, na vele kinderziektes, evolueerde naar de IBM 1401. Maar ook andere bedrijfsculturele factoren speelden een rol zoals een complottheorie bij de ASLK die het wantrouwen t.o.v. de RMZ al sedert 1949 voedde. Bovendien hadden noch de ASLK noch de MvM enige ervaring met projectmethodologie. Tenslotte gaf een achterblijvende evolutie de doodsteek want de sociaal secretariaten, de directe toeleveranciers van informatie, konden binnen de strakke timing van een kwartaal de gegevens niet overmaken. En dit bleef een voorwaarde tot slagen. Er zijn geen aanduidingen dat men, vanuit welke hoek

52. De strijd om het werknemersrepertorium wordt besproken in: RAPHAËL VAN LERBERGE, 'De techno-politieke transformatie van de sociale zekerheid in België: de strijd om het werknemersregister', in *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1, 2017, p. 5-50.

ook, deze procedure wou wijzigen. Het illustreert de groeiende invloed van de sociaal secretariaten die het project van de vereenvoudigde aangifte niet genegen waren omdat ze vreesden hun intermediaire rol te verliezen⁵³.

In 1963 werd dit samenwerkingsexperiment stopgezet. De instellingen vervolgden hun eigen technologisch (IBM-) parcours. De pensioensector bleef nog jarenlang een hybride constructie van de ASLK met gegevens en technische middelen en de Rijksdienst voor Werknemerspensioenen (RWP) als opdrachtgever. Pas in het decennium 1990 werd de ASLK, inmiddels omgevormd tot de private instelling Fortis, deze taak ontnomen.

De mislukking van het synergieproject in 1963 had evenwel verstrekkende gevolgen. De unieke identificatie van de werknemer, de burger, bleef een administratief probleem, dat elke mogelijke samenwerking tussen administratieve systemen bezwaarde. Een andere overheidsinstelling, het Ministerie van Binnenlandse Zaken, vulde de leemte door het Rijksregister, een artefact uit het Napoleontische tijdvak, te mechaniseren. Vanaf 1964 werden daartoe heel bescheiden pogingen ondernomen, dat in 1971 zelfs een concrete vorm kreeg door uitrol van een technisch communicatie-

netwerk op basis van teleprocessing. Het systeem werkte met telexlijnen, gehuurde telefoonlijnen van de RTT, een Siemens T 100 'verreschrijver' en gegevensopslag op Siemens 4004-45. Tweehonderdvijftig gemeentes waren rechtstreeks verbonden met een centraal bestand via lokale terminals.

Dit was een belangrijk keerpunt in de technische evolutie, niet alleen op vlak van technische infrastructuur, maar tevens omdat daaruit opvattingen groeiden over een mogelijke IT-organisatie, geëxploiteerd door de overheid, bestaande uit verschillende gedecentraliseerde, maar geconnecteerde rekencentra. Deze organisatievorm werd slechts heel partieel ingevoerd in de jaren 1970, maar het concept zelf om autonome deelcomponenten in een technisch netwerk samen te brengen, werd wel gerealiseerd in 1990 met de oprichting van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid.

Met het falen van het synergieproject in 1963 mislukte ook de oprichting van een eenheidsbank van sociale gegevens maar daardoor ontstond ook ruimte voor nieuwe initiatieven. Zo startte een andere overheidsdienst, het Ministerie van Sociale Zaken, een nieuwe socio-politieke dynamiek om een gegevensbank van de sociale zekerheid op te richten, maar dit leidde niet onmiddellijk tot

53. Sociaal secretariaten werden vanaf 1936 opgericht door patronale middelen om werkgevers en zelfstandigen hulp te bieden bij de administratieve verplichtingen van een alsmaar uitdijende sociale wetgeving. Meestal vormden zij een conglomeraat van diensten van vakantiekas, pensioenkas tot kinderbijslagkas. Bij de uitbouw van de RMZ werden zij geïncorporeerd in het nieuwe stelsel van sociale zekerheid en konden zij onder strikte voorwaarden optreden als tussenpersoon tussen RMZ en de werkgevers. De RMZ beschouwde hen als noodzakelijk want hun werking stond garant voor de vlotte administratieve afhandeling van een grote groep van kleine werkgevers, die vanuit administratief oogpunt als een probleemgroep werd beschouwd. In 1953 bedienden 49 sociaal secretariaten 37401 of 28,10 % van het totaal aantal werkgevers. Dit aantal bleef vrij stabiel tot wanneer de IT-technologie zijn intrede deed in het stelsel en meer en meer secretariaten zich begonnen te informatiseren. Dit gaf een bijkomende push aan de verdere informatisering van de gegevensuitwisseling. De technische convergentie tussen RMZ en de secretariaten leidde tot een constante uitbreiding van het werkveld van de secretariaten, zowel op vlak van administratieve uitvoering als van aantal aangesloten werkgevers. In die mate zelfs dat einde 20ste eeuw met merendeel van de werkgevers haar administratie uitbesteedde aan deze sociaal secretariaten, waardoor deze als intermediairen op een sleutelpositie kwamen tussen de (ondertussen) RSZ en de werkgevers. Bij de verdere informatisering was de RSZ gebonden aan de ontwikkeling van de secretariaten, zeker in het hedendaags ontwikkelingsstadium waarin de verzekerde (niveau 4 in onze structuur) ook rechtstreeks in het digitaal netwerk wordt opgenomen. En het is zeer de vraag hoe die positie van de secretariaten als intermediair zal evolueren. Het is alvast een bijkomende illustratie van de impact van de technologie op de structuur van een sociale weefsel.

Prins Albert opent de nieuwe computerzaal met de IBM 7070 van de ASLK op 19 juni 1961. De ASLK was, naast de Maatschappij voor Mekanographie, een van de meest vooruitstrevende op vlak van kantoortechnologie op het einde van de jaren 1950. Investerings in IT werden onderdeel van de bedrijfscultuur: het toonde aan dat men 'modern' was, ook al vergde dit zware investeringen zonder een onmiddellijk rendement. Maar het behoorde tot het imago van de instellingen om 'mee te zijn' overeenkomstig het gekoesterde 'prestige'. Hier toonde de ASLK trots de IBM 7070 aan Prins Albert. Niet toevallig een prins was de bijzondere genodigde want IBM voerde een specifiek personeels-politiek om leden van de adel in dienst te nemen en zo toegang te verkrijgen tot het establishment van het land. Ook de Maatschappij voor Mekanographie kreeg later een bezoek van Koning Boudewijn (Bron : ASKL-afbeeldingen).

resultaten. Pas door de convergentie van sociale⁵⁴, politieke⁵⁵, technische⁵⁶ factoren en vooral het aanvaarden van het rijksregisternummer⁵⁷ als unieke identifier, kon een eenheidsbank, beheerd door de RSZ, worden gerealiseerd in de late jaren 1980⁵⁸.

IV. De belangrijkste actoren

In alle sectoren activeerde de technologie samenwerking tussen actoren. Deze actoren konden heel verschillend van aard zijn zoals objecten, geldmiddelen, de gebouwen, lidboekjes, getuig-schriften voor verstrekte hulp, collectieve arbeids-overeenkomsten enz. Sommige actoren versche- nen om daarna te verdwijnen, andere pasten zich aan. Bepaalde actoren hadden een grotere impact door hun aantal, hun veelvuldig voorkomen of hun aanwezigheid in meerdere sectoren. Hierna bespreken we enkele van deze *macro*-actoren.

De Maatschappij voor Mecnographie ontsluit

In alle bovenstaande analyses komt de MvM voor, maar steeds netjes verborgen in de nevel van de geschiedenis. Tijd nu om haar rol te ontsluiten, vooral dan omdat deze organisatie de directe impact onderging van de technologische evolutie

en bedrijfseigen factoren repercussies hadden op heel de organisatie van de sociale zekerheid. De techniekgeschiedenis leert ons dat er zich rond nieuwe technologieën organisaties vormen die de verdere verspreiding faciliteren. Uit boven- staande analyses blijkt dat de MvM een dergelijke organisatie was. Zij was de toegangspoort voor de ponskaarttechnologie tot alle sectoren zodat een aparte analyse ons inlicht over het totale implementatieproces.

De eerste stap was de oprichting in 1939 van de Maatschappij voor Mecnographie die een cen- trale technische functie kreeg in het embryonaal netwerk in de sociale zekerheid, specifiek in de sector kinderbijslag. Zij had van bij de aanvang geopteerd voor een Hollerith-ponskaartsysteem van IBM. Tijdens de oorlogsperiode kon de MvM ervaring opdoen.

Vanaf 1944 werd de MvM door de adoptie van de RMZ één van de belangrijkste (technische) actoren in het stelsel van de sociale zekerheid. De MvM werd het bruggenhoofd van de ponskaarttechno- logie, en dus van IBM tot de sociale zekerheid, specifiek als technische onderbouw van centralis- tische initiatieven.

De tweede opstap was de verbreding van de maat- schappelijk rol door een aanpassing van de statu- ten op initiatief van de Minister van Sociale Zaken,

54. Het vereiste dat de verzuilde organisaties afstand namen van hun eigen identificatiesystemen; men schermde met het begrip 'vrijwaren van de privacy', wat meteen een achterblijvende evolutie werd.

55. Vooral de katholieke minister van Sociale Zaken J-L. Dehaene. Hij beroep deed op een nieuwe generatie van sociaal- technici van de Katholieke Universiteit van Leuven die gewonnen waren voor nieuwe technologieën. De politieke vertaling vindt men terug in de *Voorstellen van de Minister van Sociale Zaken tot hervorming van de sociale zekerheid (Plan Dehaene)*, Brussel: s.l., 1983.

56. De ontwikkeling van netwerktechnologie met specifieke technisch artefacten zoals de *gateway*, was doorslaggevend, zoals beschreven in OLE HANSETH & ERIC MONTEIRO, "Inscribing behavior in information infrastructure standards", in *Accounting, management & Information Technology*, 7 (4), 1997, p. 183-211. Ook een technische convergentie tussen computer en telecommunicatie was een vereiste zoals beschreven in ONNO DE WIT, "Datanet 1 en de convergentie van computer en telecommunicatie", in *Studium*, 2- 2008, p. 165 - 184.

57. Er kwam zelfs een Koninklijke Commissie aan te pas om een vergelijk te vinden: Koninklijke Commissie belast met de codificering, de harmonisering en de vereenvoudiging van de wetgeving betreffende de sociale zekerheid in het kader van de algemene hervorming van die wetgeving. Voorontwerp van wetboek sociale zekerheid, Parlementaire stukken, Senaat, 1984-85, nr. 953.

58. Dit is op zich een intrigerende geschiedenis. De interactie tussen de verschillende componenten van een nieuw technologisch raamwerk is indrukwekkend, zoals beschreven door tijdgenoot FRANK ROBBER, 'La genèse politique de la Banque-Carrefour de la Sécurité Sociale', geraadpleegd op <https://www.frankrobber.be/wp-content/uploads/2018/08/1990-033.pdf>

L.-E. Troclet, in 1949. Het doel was het werkingsterrein uit te breiden tot andere parastatale instellingen nadat een poging tot oprichting van een nationale instelling voor mecanografie was mislukt. De MvM kreeg die taak nu informeel toegewezen. Verschillende instellingen besteedden werken uit aan de MvM die haar technisch platform aanvulde met een nieuwe productieketting van IBM-machines. Daardoor werd de MvM, en bij uitbreiding meerdere parastatale instellingen, technisch nog meer afhankelijk van IBM. De uitbesteding aan de MvM was overigens complementair aan de standpunten van decentrale werking want het was een reden om niet te investeren in mechanisering van de instellingen zelf en voorkwam het dus een versterking van het centrale bestuur.

De derde opstap vond plaats in 1957/58 met de opwaardering van het ponskaartsysteem naar de primaire IT, type IBM 650. Opnieuw stuurde IBM het beslissingsproces want ze bewaakte dat de technische eigenschappen van de IBM 650 werden opgenomen als criteria in de selectieprocedure. IBM kreeg deze opdracht in 1957, met een in productiestelling in 1958. Gelijktijdig paste men in 1957 de statuten opnieuw aan in samenspraak met de socialistische minister L.-E. Troclet, die nu ook voorzitter van de Raad van Bestuur werd. Het was de bedoeling om nu alle (parastatale) instellingen van de sociale zekerheid ook juridisch te binden als deelgenoot. Nagenoeg alle parastatale instellingen van de sociale zekerheid traden toe.

De uitbundig toegejuichte overstap naar de IT bood uitzicht op de uitbreiding van de opdrachten en op de systematische vervanging van de mecanografische machines. Maar vrij snel botste

men op de beperkingen van de nieuwe techniek. De IBM 650, het zogenaamde elektronische *werkpaard* volgens het imago dat IBM zelf had gecreëerd, was de toenmalige administratieve processen te verwerken⁵⁹. In die mate zelfs dat de MvM de ponskaartinfrastructuur helemaal niet kon afbouwen. IBM reageerde daarop door de oplossing van de problemen te koppelen aan de levering van een nieuw type toestel (IBM 1401) dat aan een lagere prijs kon worden gehuurd. Dus de MvM werd nog afhankelijker en verder meegezogen in de technologische evolutie van IBM. Ook de technische innovatie van de IBM 1401 verliep niet zonder technische problemen, zodat een nieuw toestel, de IBM 360, werd aangeboden in 1964!

Niet alleen de technische problemen waren problematisch, maar ook de nevenproblemen die als een sluipend gif het functioneren van de ooit zo succesvolle onderneming ondermijnden. Het was een mengeling van nieuwe problemen, zoals de onvermijdelijke stijging van de kostprijs, die voor leden-instellingen nu wel begon door te wegen, en die voor de RMZ vanaf 1965 een reden was om de pauzeknop in te drukken. Bovendien speelde IBM daarop in door klanten van MvM voor te stellen zelf informatiseringsinitiatieven te nemen en zo de uitgaven aan MvM te recupereren. Ook achterblijvende evoluties lieten zich gelden zoals een Collectieve Arbeidsovereenkomst van 1952 die was afgestemd op mecanografische werkvoorwaarden, maar die een hinderpaal werd om IT-personeel aan te werven en in dienst te houden. Daarbovenop kwamen de generieke problemen zoals het softwareprobleem dat op het einde van jaren 1970 een algemeen kennisprobleem werd⁶⁰.

59. MARTIN CAMPBELL-KELLY and WILLIAM ASPRAY, *Computer. A history of the information machine*, New York: Basic Books, 1996, p. 132-133. IBM publiceerde ook een advertentie met de beeltenis van de IBM 650 en op de achtergrond een werkpaard. Waarom had men zoveel problemen met de IBM 650, die in Amerika zo succesvol was? Vooral de socio-technische redenen intrigeren ons. JOANNE YATES, *Structuring the Information Age: Life Insurance and Technology in the Twentieth Century*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005, toont aan dat de sector van Amerikaanse verzekeringsmaatschappijen impact had op het technologisch ontwerp van de IBM 650, dat verder bouwde op het gebruik van de boekhoudmachine IBM 604. Een eenvoudige niet aangepaste overheveling naar de Belgische context lukte duidelijk niet, bovendien had de MvM geen ervaring met de IBM 604.

60. Het software-probleem werd letterlijk wereldkundig gemaakt tijdens de software engineering conference, gehouden in Garmisch, Duitsland, in oktober 1968. Zie: *Software engineering. Report on a conference sponsored by the Nato Science Committee*, Garmisch, Germany, 7-11/10/1968. Maar IBM lag zelf aan de basis van het kennisprobleem volgens onderzoekers zoals ALBERT ENDRES, "Early language and compiler developments at IBM Europe: a personal retrospection." in *IEEE Annals of*

De computerzaal van de ASLK begin 1960. Met achteraan : de verwerkingseenheid van de IBM 7070, die werkte met transistors, en daarmee behoorde tot de 2de generatie computer. In het midden : een bediende met de kenmerkende witte stofjas, die de machine aanstuurde via een console. Een opvallend : er is geen papier meer terug te vinden. Paperless-office was immers een hype. Meestal stonden de toestellen op een zwevende vloer (een metalen raster of frame met vloerplaten) in een geklimatiseerd lokaal. Dergelijke constellatie kreeg de naam 'mainframe'. Enkel de grote, kapitaalkrachtige instellingen zoals de ASLK konden zo'n investering aan. Later volgden types zoals de IBM 360 die goedkoper, eenvoudiger, kleiner waren en dus drempelverlagend waren voor het gebruik van de IT (Bron : ASKL-afbeeldingen).

Deze negatieve factoren versterkten elkaar waardoor clusters van problemen ontstonden waarmee de nieuwe generatie bedrijfsleiding in de jaren 1960 niet vertrouwd was. Ze was sterk begeistert door een technisch optimisme maar had geen passende antwoorden op deze ongekende problemen.

Met als gevolg dat de MvM vanaf 1965 terugplooidde op eigen kunnen én gebreken en ook de RMZ, haar voornaamste opdrachtgever, meesleurde zodat deze eerder terughoudend werd voor technologische vernieuwingen. De RMZ gaf nog wel haar vertrouwen maar niet langer onvoorwaardelijk. Op het einde van het decennium van de jaren 1960 was de MvM niet langer het centrale technische knooppunt en door haar padinterdependentie met de RMZ verloren beide instellingen hun innovatieve positie in de technische evolutie van de sociale zekerheid.

De dominantie van IBM werd overigens doorbroken door de regeringsmaatregelen om ook andere leveranciers te betrekken in IT-aanbestedingen. Net zoals in andere sectoren maakte Siemens zijn opwachting en slaagde er in de jarenlange technologische afhankelijkheid van IBM te doorbreken in 1973 met de installatie van de Siemens 4004/127 ter vervanging van de IBM 370/125.

IBM als dirigent

Producent IBM was een actor van formaat. Jammer genoeg konden we niet doordringen tot de IBM-bedrijfsarchieven om deze als primaire bron te gebruiken, maar door vergelijking van haar activiteit in de verschillende sectoren bemerken we een patroon in het handelen van deze actor. Over de grenzen van alle sectoren heen stuurde deze de evolutie door het maatschappelijk domein te kneden en ontvankelijk te maken voor nieuwe technologie. Van bij de initiatie (1939) tot de uit-

breiding van het systeem (1949) en de transitie naar het IT-tijdperk (1958) was IBM direct betrokken, maar steeds op de achtergrond. IBM had de specifieke managementtechnieken in huis om de instellingen te binden en vooral de technologische afhankelijkheid in de hand te werken. De invloed op het beslissingsproces was vaak heel concreet omdat IBM de expertise had om instellingen te reorganiseren in functie van de informatisering. Voor meerdere instellingen tekende IBM een bedrijfsorganigram waarin de computerdiensten een aparte plaats werden toegewezen door ze los te maken van de boekhouddiensten. Dit was de opstap naar de algehele doorbraak van de IT-diensten tot het managementniveau in de jaren 1970. Dit is het meest manifest in de MvM, waar de administratieve diensten tot in de jaren 1960 een leidinggevende rol hadden, maar met de reorganisatie van 1971 werd de IT-dienst een centrale rol toegewezen, tot en met een eigen tewerkstellingsstatuut met navenante verloning voor de IT-ers. Zowel bij de ASLK als de MvM (dus RMZ) was IBM kind aan huis van bij de aanvang. Maar IBM drong ook door tot het management van de RJV, het RiZiV. De nieuwe directeur in 1963 van MvM (Sylvain Bogaerts) werd aangebracht door IBM, maar IBM bepaalde ook de promoties en wervingscriteria van het technisch personeel in de RJV, het RiZiV en de MvM. De gewijzigde verkoopspolitiek van IBM om meerdere parastatale instellingen aan te zetten een eigen platform uit te bouwen, ondermijnde het overwicht van de MvM en dus de RMZ en herstekende uiteindelijk het technologisch landschap van de sociale zekerheid.

Als overheersende leverancier van kantoormechnisering heeft IBM bijgedragen tot de veramerikanisering van administraties. Een element daarvan is het verspreiden van opvattingen ten gunste van de technologie. IBM deed dit zelf zeer actief want ze beschouwde dit als een essentieel onderdeel van de dienstverlening. In de jaren 1960 werden

**HITCH UP
TO GREATER
EFFICIENCY
WITH...**

**... the IBM "electronic workhorse"
at the IBM Data Processing Centre**

Insurance companies are fast discovering how the IBM Centre can process automobile renewals for them with time and labour saving efficiency.

The IBM 650 saves them manual rating and coding, saves a certain amount of key punching and verifying; saves typing renewal certificates; and assures increased accuracy and uniformity in both premium rating and statistical coding.

Greatly increased processing speed makes possible a shorter interval between the time processing begins and renewal dates, thereby including more endorsements before preparation of the renewal certificates.

This nimble workhorse automatically makes multiple premium distribution, costs and rates automobile policies and accomplishes selective risk underwriting, computing individual risk experience and calculates ratios of earned premiums to incurred losses.

To learn what the IBM 650 can do for your company, contact your local IBM representative or the IBM Data Processing Centre, 56 King Street East, Toronto.

IBM hanteerde een uitgeknipte marketingstrategie bij de lancering van haar producten. De IBM 650 werd in de markt gezet als het werkpaard, en ging als dusdanig de geschiedenis in. In de context van de Belgische sociale zekerheid bleek dit eerder een kreuple knol. (bron : <https://voyagerslog.blogspot.com/2013/03/power-outage-great-videos-old-computer.html>)

afgeleide IBM-begrippen zoals automatisatie, teleprocessing, multiprogramming, realtime-gebruik, eigenlijk slagwoorden⁶¹. IBM vond ook medestanders in raadgevers/consultants die de IBM-filosofie verspreidden. De meest opmerkelijke is het *John Diebold-institute*⁶², die gehoor vond onder meer in de MvM.

Maar ook de fouten en tekortkomingen van IBM stuurden de evolutie. De moeizame implementatie van de computertechnologie had gevolgen zoals het ondermijnen van de positie van MvM/RMZ. Het alsmar groeiend financieel probleem en de ontoereikende kennis, zeker om de IBM 360 te gebruiken, was niet alleen toe te schrijven aan de incompetentie van de klanten. Ook IBM had daarin een aandeel met het mislukken van de synergieprojecten tussen MvM en ASLK (1963) en het debacle van het automatiseringsproject 'betwiste zaken' bij de RMZ/ MvM als voorbeeld. Deze mislukkingen, die weerklank kregen in heel het stelsel van de sociale zekerheid, ondermijnden het vertrouwen in IBM en in de MvM.

Dit sloot aan bij het anti-Amerikaans ressentiment dat in Europa groeide op het einde van de jaren 1960. Zeker en vast overheersten er nationalistische motieven zoals economisch favoritisme

want lokale regeringen vertaalden dit door eigen en Europese bedrijven te privilegiëren. In België gebruikte men daarvoor de vooruitgangscontracten die een akkoord inhielden over investeringen in ruil voor tewerkstelling. Voor de levering van IT-materiaal werden (kapitaalintensieve) contracten afgesloten met Siemens en Bull en werd IBM buiten spel gezet vanaf 1968. En die Europese bedrijven roken bloed want zelfs over de grenzen heen stichtten concurrenten consortia om de markt binnen te rijven. Zoals het bedrijf Unidata dat de commercialisering van computer-infrastructuur als doel had en was opgericht door het Franse Compagnie Internationale pour l'Informatique (CII) en daartoe een samenwerkingsakkoord sloot met het Duitse Siemens en Nederlandse Philips⁶³. De ont koppeling van de verkoop van software en hardware, opgelegd aan IBM door de Amerikaanse regering in 1968, was een bijkomende push. Het had niet alleen een prijsstijging van IBM-diensten tot gevolg maar er ontstonden opportuniteiten voor nieuwe technologische spelers zoals Siemens, Philips en Bull, die konden putten uit de nieuwe vooruitgangscontracten. Met als finaal resultaat dat de lange technologische padafhankelijkheid van IBM werd doorbroken. Niet zonder problemen weliswaar want de regeringspolitiek werkte aanvankelijk remmend

61. Een voorbeeld van Amerikaanse concepten in het bedrijfsbeheer die in het zog van de informatisering werden geïmporteerd in de westerse bedrijfscultuur. Ze begeleiden het adaptatieproces waarover ANDREW FEENBERG, *Technosystem. The Social Life of Reason*, London: Harvard University Press, 2017, p. 178-181 het heeft. Over de amerikanisering zie ook: GERARD ALBERTS, "Appropriating America: Americanization in the History of European computing" in *IEEE Annals of the history of computing*, 32, April-June 2010, p. 4-7. In België waren er experten-raadgevers die het Amerikaans model bepleitten bij bedrijven en overheidsinstellingen zoals het Office Belge pour l'Accroissement de la Productivité (O.B.A.P.), geanalyseerd in KENNETH BERTRAMS, "Productivité économique et paix sociale au sein du Plan Marshall. Les limites de l'influence américaine auprès des industriels et syndicats belges, 1948 – 1960" in: *CHTP-BEC*, 9/2001, p. 191 – 235 en L'Office Belge pour l'Accroissement de la Productivité (O.B.A.P.), in: *Centre de Recherche et d'information socio-politique – C.R.I.S.P.*, 1959 12 01, nr. 43. Onder meer de RMZ maakte daarvan gebruik in 1960. Zij maakten een blauwdruk van een informatiseringsstructuur met de RMZ, voorzien van een computer, als centrale actor. Over de algemene impact van IBM op de bedrijven: MARTIN JETTER & ANDREAS NEUS, "Technological Innovation and its impact on business model, organization and corporate culture – IBM's transformation into a globally integrated, service-oriented enterprise" in *Business & Information Systems Engineering*, 1/2009, p.37-45.

62. JOHN DIEBOLD deed de term 'automation' (automatisatie) ingang vinden onder meer door zijn boek *'Automation, The advent of the automatic factory'* dat handelde over het veralgemeend gebruik van de computer als instrument in het bedrijfsbeheer. Techniekhistorici zoals PAUL E. CERUZZI, *A History of Modern Computing*, 2^e druk, Cambridge, MA: MIT Press, 2003, p. 46 en DAVID F. NOBLE, *Forces of production: a social history of industrial automation*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2011, beschouwen hem ook als een kernfiguur in het tot stand komen van een 'technological community' van de IT-technologie door zijn activiteiten als raadgever van de bedrijfswereld in hun automatiserings-projecten. Hij gaf ook een nieuwe invulling aan de functie van het administratief werk, de kantoorarbeid, dat volgens hem bestond uit de verwerking van gegevens wat hij 'informatie' noemde. Vandaar dan ook de term informatie-verwerkende systemen of anders: *IT-technology*.

63. "Les ordinateurs dans le secteur public" in: *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr 683-684, 23 mai 1975, p.22

op nieuwe ontwikkelingen zoals bleek uit bovenstaande analyses.

De rol van de constructeur kan dus niet worden herleid tot het louter leveren van machines met een bepaalde technologie. IBM leerde de klanten omgaan met de technologie, beïnvloedde de operationele structuur van instellingen en bij uitbreiding van heel het stelsel van de sociale zekerheid. IBM was de dirigent van de eerste mechanisering en informatisering van de sociale zekerheid tot op het einde van de jaren 1960. Het doorbreken van de technische afhankelijkheid kan worden beschouwd als een van de facetten van het kantelmoment op het einde van het decennium 1960.

Sociaal-technici, subtiele wevers van het systeem

Maar een dirigent vermag weinig zonder bekwame uitvoerders zoals de sociaal-technici. Maar is dit een sociologische groep met gemeenschappelijke kenmerken? Eigenlijk niet, integendeel zelfs: de opleiding was vaak heel verschillend; er waren juristen (Walter Leën), ingenieurs (Paul Goldschmidt), self-made men (Fernand Delory), een drukker (Etienne Schotsmans), enz. Ze deelden niet noodzakelijk dezelfde politieke overtuiging en zelfs als die er was (zoals Roch en Van Grootven, beide van socialistische signatuur) dan nog stond deze niet garant voor een vlotte samenwerking.

Maar ze hadden allen een functie in een technisch raamwerk. Er waren *systeembouwers*, zoals P. Goldschmidt en L.-E. Troclet, die zelf initiatieven namen om de verschillende bestanddelen van raamwerken samen te brengen. Anderen waren *vertalers*, maar in twee richtingen. Enerzijds vertaalden zij nieuwe wetten en besluiten in praktische onderrichtingen, anderzijds vertaalden zij de nood aan veranderingen in het administratief domein in voorstellen tot wetten of aanpassingen

daarvan. Ze hadden kennis zowel van de sociale, juridische aspecten als van de gebruiksmogelijkheden van technische voorzieningen. Ze deelden de competentie om administratieve vereisten om te zetten in technische handelingen onder meer door technische administratieve objecten te creëren.

En opvallend: zij waren voorstanders van het gebruik van een technologie en loyaal aan het technologische raamwerk waarin ze actief waren, vaak gedurende hun hele carrière. Ze brachten beweging in een raamwerk, niet alleen door hun persoonlijke kennis of expertise, maar vooral door hun interactie met andere actoren. Ze zorgden voor afstemming tussen die actoren zodat er zich consistentie en dus dynamiek kon ontwikkelen. In die zin omschrijven wij hen als de wevers van het socio-technische netwerk die de verbindingen tussen actoren aan elkaar regen.

Door hun wervend optreden verruimden ze ook het actieterrein van technologieën. De rol van Paul Goldschmidt spreekt voor zich. Een ander voorbeeld is Jules Vandendries, een overheidsambtenaar en Siemens-adept, die in 1964 het Rijksregister wou informatiseren en daarmee de wegbereider werd van grotere participatie van de overheid in de informatisering, tot dan de grote afwezige in het Belgische verhaal⁶⁴. Dit was een trendbreuk, niet toevallig op een moment dat de overheid een alsmaar groter aandeel kreeg in de financiering van het socialezekerheidssysteem. Een nieuwe generatie politici aangestuurd door een nieuwe lichte van sociaal-technici had er oor naar en opende de deur voor een overheidsbeleid op vlak van informatisering in de jaren 1970 en dus ook voor Siemens, ten koste van IBM⁶⁵.

Hun maatschappelijke macht was groot want hun handelen had grote impact op socio-technische evoluties. Het project van de vereenvoudigde aanpak (RMZ, 1956/57), dat tot stand kwam door het persistent handelen van een groep sociaal-tech-

64. JULES VANDENDRIES, *Dictes-moy ou, n'en quel pays ... Souvenirs*, Bruxelles, 1992, p. 438-439.

65. Zoals ministers André Vlerick (katholiek) en Placide De Paepe (katholiek) aangestuurd door Jean-Luc Dehaene, kabinetsmedewerker, Michel Delhuvette, administrateur-generaal van het RiZiV en Albert Delpérée, administrateur-generaal van het ministerie van Sociale Zaken.

nici van de RMZ en die niet aarzelden daarvoor de eigen Raad van Bestuur voor blok te zetten, illustreert hoe deze interne macht zich kon ontplooiën. Het omzeilen van het RMZ-moratorium in 1967 toont aan hoe eigenmachtig een dergelijke groep van sociaal-technici zich kon gedragen. Hun optreden vertoont zelfs een patroon: veelal op aansporen en geassisteerd door de producent vertaalden zij de gebruiksmogelijkheden van een technologie in een concreet project. Eenmaal de realiseerbaarheid was ingeschat, meestal na enkele experimenten, betraden zij het politieke forum (Minister, kabinet...) die officiële toestemming gaf via Ministeriële Besluiten die vaak werden geschreven door de betrokken sociaal-technici. Vervolgens maakte men budgetten vrij om het project uit te voeren.

Hun macht was omgekeerd evenredig aan hun publieke zichtbaarheid. Zeer zelden verschenen deze sociaal-technici op het publieke forum. Ze waren des te meer aanwezig in de coulissen van de macht, met als treffende voorbeelden Paul Goldschmidt, die erg gemakkelijk toegang had tot ministeriële kabinetten, en Walter Leën, die tot tweemaal toe Commissaris voor de Sociale Zekerheid werd.

Onderzoeker Paul Frissen omschrijft deze groep als een infocratie: moderne bureaucraten die bijdragen tot het vertechnologiseren van het staatsapparaat en die de delegatie van de rol van de Staat naar technologische componenten begeleiden⁶⁶.

Administratieve objecten die verbinden

Eén van de belangrijkste activators van de informatisering waren de bindende objecten die massaal werden voorgebracht door de technische systemen. We omschreven ze als administratief technische artefacten (ATA). Ze krijgen weinig aandacht in de geschiedschrijving maar ze komen

wel heel vaak voor in de meest verschillende vormen zoals formuleren, bestanden, registers, statistische overzichten.

Dit zijn geen wezenloze, inerte voorwerpen want ze belichamen machtsverhoudingen, clusteren routines en procedures, passen in strategieën, bepalen het handelen, functioneren van mensen, leggen de rechten en plichten vast en zetten andere actoren aan tot handelen.

Deze voorwerpen verbinden, in de betekenis van koppelen, maar tevens binden ze in de betekenis van verplichten⁶⁷. Zoals de bijdragebon die al bij de aanvang in 1944 een middel was om de ziekenfondsen aan het nieuwe stelsel te binden. Maar de bijdragebon was ook een bindmiddel tussen de geaffilieerde en zijn ziekenfonds. Het aanzetten tot actie mag soms heel letterlijk worden genomen want honderdduizenden werknemers moesten elke trimester fysiek een inspanning leveren om het document in te dienen bij hun verzekeringsinstelling. Het document had functies die verschillend waren volgens de sociale groep.

Een andere voorbeeld waren de registers, die een kernelement zijn in een ponskaartsysteem en waardoor het zich onderscheidde van mechanisatie met systeemmachines. Een register van werkgevers was in 1944 de basis van het nieuwe stelsel van sociale zekerheid. De strijd om het werknemersregister illustreert het maatschappelijk belang van een dergelijk register. De ziekteverzekering is doorspekt van conflicten over registers van zorgverstrekkers, zorginstellingen enz. In de kinderbijslag was een centraal register bijna een onmogelijke zaak...

De plaatsen waar de ATA werden verwerkt, groeiden uit tot knooppunten die een netwerk vormden⁶⁸. De knooppunten werden verbonden met gegevensstromen, gedefinieerd in administratieve

66. PAUL. H. A. FRISSEN, *De virtuele staat*, Schoonhoven-Amsterdam, Academic Service 1996, p. 141, 146 en verder.

67. In studies zoals ANDREW FEENBERG, *Technosystems...* p. 82 spreekt men over 'boundary objects'. Wij breiden dit uit door ook ATA te beschouwen als bindende objecten.

68. Toen nog *fysieke* netwerken, die beantwoordden aan de kenmerken van Grote Technologische Systemen zoals beschreven door ALAIN GRAS, , *Les macro-systèmes techniques*, Paris : Presses universitaires de France, 1997. In de 21ste eeuw

procedures en voorzien van ATA zoals formulieren als dragers van gegevens en dus een transport-middel in dit netwerk.

Juist deze ATA, voorwerpen en gegevensstromen, waren geschikt om te informatiseren en te automatiseren. Registers en adressenbestanden werden databases, ponskaarten werden disks, files en bestanden werden voorwerp van *datacommunication*, mechanische controles werden geautomatiseerd met algoritmes enz. Al deze technisch objecten vormden in de IT-fase een technisch netwerk. Als fysiek object ondergingen ze de evolutie van technologie. Sommige ATA hadden een eigen dynamiek en konden zich aanpassen aan nieuwe technologische evoluties. Zoals de kwartaalaan-gifte van de RMZ, die van een papieren object (1945) regenereerde tot een mechanische (pons-kaart) later elektronische (magneetband, magne-tische schijven) en uiteindelijk een digitale vorm (digitale bestanden) en die anno 2021 nog verder evolueert. Andere verdwenen maar kwamen terug onder een nieuwe gedaante die was aangepast aan nieuwe technische mogelijkheden. Zo werd de 'maatschappelijke zekerheidskaart' ingevoerd in 1945, afgeschaft in 1947 en opnieuw ingevoerd in 1993 om in de jaren 2000 te versmelten met de elektronische identiteitskaart.

ATA brachten ook nieuwe ATA voort die op hun beurt bindende objecten werden. Zoals de statis-

tische overzichten die de mecanografie-techno-logie massaal produceerde en die de computer-technologie nog verfijnde. Een nieuwe vorm van kennis kwam tot stand die een machtslelement⁶⁹ werd vooral dan omdat deze tegemoet kwam aan de behoefte van de Keynesiaanse aanpak van de naoorlogse economie⁷⁰. Kenniscentra kneedden deze informatie tot inzichten die politici capteer-den en waarop beleid werd gestoeld. We hadden het al over de 'travallistische' sociologie aan het Institut Solvay, met een rechtstreekse band tussen academici zoals Arthur Doucy, René Eva-lenko, Henri Janne met socialistische kabinetten. Een ander voorbeeld zijn de onderzoeken aan de Katholieke Universiteit Leuven en specifiek deze van Herman Deleeck⁷¹. Alle instellingen produ-ceerden samen honderden tabellen en overzich-ten. Filosoof Michel Foucault noemde de statistiek '*de wetenschap van de Staat*'⁷² maar in onze case gaat het verder dan kennisopbouw in functie van de overheid want de voornaamste tenoren (Fuss, Goldschmidt zelfs Troclet) van het nieuwe stel-sel van sociale zekerheid in België wilden niet de Staat versterken, maar wel een soevereiniteit geven aan het instituut Sociale Zekerheid in het Belgische staatsbestel. De statistieken werden dan eerder de basis van de wetenschap van een 'para-Staat'. Vandaar dat alle parastatalen de pro-ductie én de verwerking van statistieken in eigen beheer hielden. De RMZ subrogeerde het NIS in 1945 door een statistiekdienst op te richten en aan

wordt ook het fysieke component gedigitaliseerd met de cloud-technologie waardoor de netwerken een '*virtueel*' kenmerk krijgen. En opvallend: het ruimere sociale en politieke debat volgt nauwelijks op deze nochtans ingrijpende technologische mutatie die grote repercussies heeft op verhouding individu en maatschappij.

69. Zoals besproken door MICHEL FOUCAULT, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France (1977 – 1978)*, (ed. MICHEL SENELLART en ARNOLD DAVIDSON), New York: Palgrave Macmillan, 2007, p. 101. In zijn lezing van 15 maart 1978 (o.c., p. 274-275), bespreekt hij dit thema en wijst hij op de noodzaak van een administratief apparaat om deze vorm van kennis tot machtslelement uit te bouwen. Dit is hier toepasselijk: de RMZ was de instelling bij uitstek die deze informatie kon leveren. De gehanteerde codificatie werd een instrument bij het bepalen van een sociaaleconomisch beleid door de overheid én sociale partners. Over het tot stand komen en de functie van meta-informatie verwijzen we naar PAUL H.A. FRISSEN, "The virtual state: Postmodernization, Informatization and Public Administration", *paper to The Governance of Cyberspace Conference, University of Teesside*, 12-13 april 1995; en PAUL H. A. FRISSEN, *De virtuele staat*, Schoonhoven-Amsterdam: Academic Service, 1996. Een heldere analyse van de historische ontwikkeling van de politieke functie van statistieken in Alain DESROSIERES, *Prouver et Gouverner. Une analyse politique des statistiques publiques*, Paris: Editions La Découverte, 2014.

70. Ook vastgesteld in de UK door JON AGAR, *The Government Machine. A Revolutionary History of the Computer*, Cambridge, MA: MIT Press, 2003, p. 402 - 403.

71. Zijn analyse van onder andere de cijferreeksen van de RMZ leidde tot de conclusie dat er een Mattheüs-effect speelde in de herverdeling van de sociale zekerheid: diegene die het meest bijdragen, ontvangen meest, en omgekeerd. Sociale organisaties en politici gebruikten deze vaststelling in discussies over de reorganisatie van het stelsel. HERMAN DELEECK, *Maatschappelijke zekerheid en inkomstenherverdeling in België*, Brussel: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1966.

72. MICHEL FOUCAULT, *Security, Territory, Population...* p. 101

informatieverzameling te doen met een ‘statistiekraam’. Nochtans was het NIS door de regering al in 1939, en opnieuw bevestigd in 1945, aangewezen als enige producent van statistisch materiaal. Ook voor de publicatie van statistieken werd het NIS gepasseerd door het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg dat sociale én economische statistieken opnam in het ‘Arbeidsblad’, vooral dan vanaf jaargang 1955 waarmee het zich nog meer profileerde als het officiële Staatsblad van de sociale zekerheid. Vanaf 1963 publiceerde dit Ministerie het Statistisch Jaarboek van de Sociale Zekerheid naast het Belgisch Statistisch Jaarboek voor België dat het NIS uitgaaf.

Deze statistieken waren niet alleen stuurinstrumenten of bouwstenen van kennis, maar ook een middel waarmee het instituut Sociale Zekerheid haar eigenheid, soevereiniteit en dus haar maatschappelijk belang in de Belgische Staat affirmeerde.

Afwezige en verdwenen actoren

De grote afwezige actor in ons verhaal is de Staat, en dit in tegenstelling tot andere landen waar de overheid prominent aanwezig was in het informatiseringsproces⁷³. Weliswaar nam een politieke actor zoals minister van Sociale Zaken L.-E. Troclet initiatieven maar deze moeten we eerder zien als politieke acties om de parastatale instellingen te versterken en omgekeerd als afbouwen van het institutioneel pluralisme. Pas op het einde van de jaren 1960 groeiden er wel politieke ambities op vlak van informatisering van en door de Staat, maar deze werden toen nog geremd door de incoherentie van de voorstellen en vooral door technische immaturiteit. Om te slagen ontbraken er nog te veel specifieke technische instrumenten en waren de centrale ATA zoals een personenregister, de loopbaandatabank enz. te embryonaal.

Andere actoren verdwenen na jarenlange inbreng. Zoals de ASLK – één van de steunpilaren

van de Staat België – die gedurende meer dan 150 jaar actief was in de sociale zekerheid, specifiek in de sectoren van de pensioenen, vakantiegeld en het stelsel van de zelfstandigen en – op het einde van de jaren 1950 – in de gegevensstromen van de sociale zekerheid. Maar de instelling verloor systematisch haar invloed en werd afgestoten als een vreemd weefsel in het stelsel. Ze viel overigens onder de voogdij van de Minister van Economie. In 1946 verloor de ASLK al haar activiteiten in de sector vakantiegeld met de lamentabele socio-technische werking als voornaamste reden. In het stelsel van de zelfstandigen werd haar alle activiteiten ontnomen in 1967 met de komst van het RSVZ. In de sector van de pensioenen kon ze zich ternauwernood aanpassen aan de nieuwe socio-technische inrichting in 1953. Dit lukte haar wel, meer zelfs: in 1959 toonde ze de ambitie een sleutelrol te spelen in de sociale zekerheid, naast en zelfs ter vervanging van de RMZ. Maar de mislukking van het synergieproject in 1963 was het onomkeerbare kantelmoment en ze behield nog de exploitatie van het werknemersregister. Wanneer de RMZ de loon- en arbeidstijdsgegevens-databank (LATG) in 1980 in productie stelde, kwam er einde aan 150 jaar activiteit van de ASLK in de Sociale Zekerheid.

V. Algemene bevindingen

Door de analyses naast elkaar leggen en de dynamiek van de belangrijkste actoren in beschouwing te nemen, kunnen we de algemene kenmerken van het verspreidingsproces in de heterogene Belgische context omschrijven.

De traagheid der dingen

Algemeen stellen we vast dat de *informatietechnologie langzaam* doordrong in de verschillende lagen van het stelsel. Er zit een tijdsspanne van

73. JAMES W. CORTADA, *The Digital Flood. The Diffusion of Information Technology Across the U.S., Europe and Asia*, New York: Oxford University Press, 2012.

meer dan 25 jaar tussen de mechanisering van de kinderbijslag in 1939 en de installatie van een mecanografieplatform in het RiZiV in 1967. Van een vloedgolf, zoals Cortada de latere digitalisering omschreef, is in België geen sprake⁷⁴. De toegangspoort was de MvM die ook daarna de rol van *innovator* verkreeg, in opdracht van de RMZ. Ze effende de weg voor de mechanisering, later de informatisering van de sociale zekerheid. Van daaruit drong de technologie door in de andere lagen van het stelsel, mede door het technologiseren van de gegevensoverdracht en het performanter maken van de controletechnieken. Pas in het laatste decennium van de eeuw werd ook de laag van de verzekerden (laag 4) opgenomen in het technosysteem.

Techniek als katalysator

Een tweede vaststelling: de informatietechnologie is een onderstroom van een grotere maatschappelijke verandering⁷⁵ en werkte als een *katalysator*. De introductie van de ponskaarttechnologie in 1939 in de kinderbijslag was de prefiguratie van een nieuw stelsel van sociale zekerheid dat de naoorlogse maatschappij onderscheidde van de vooroorlogse. Net zoals de IT-technologie, die zich in 1958 ontvouwde uit de mecanografie, aansloot bij de algemeen maatschappelijke vernieuwing die zich doorzette in de jaren 1960. De informatica bood nieuwe toepassingsmogelijkheden waarvan IBM gebruik maakte om de centrale instellingen RMZ en ASLK daarvoor warm te maken zodat een technische convergentie tot stand kwam en ook andere actoren zoals RJV, grote bedrijven en sociale secretariaten werden meegetrokken in de mechanisering van gegevensverwerking. Door deze technische convergentie kon de mecanografie en de prille IT zich als een olievlek in het stelsel verspreiden.

Een zelfde pad, aan eigen tempo

Een derde vaststelling is dat alle sectoren *elk op hun eigen manier en op hun eigen tempo* de dynamiek van de technologie en dus de overgang van de mecanografie naar de IT volgden. Zelfs de meest terughoudende sector, de ziekteverzekering, investeerde nog in 1967 in de voorbijgestreefde ponskaarttechnologie wanneer al een computer van de *derde* generatie was geïnstalleerd bij MvM en maakte pas de overgang naar de IT na 1973. De meer geavanceerde instellingen zoals MvM (RMZ) en ASLK volgden gedwee de evolutie van de IBM-technologie: van de Hollerithtoestellen tot de IBM 650, de IBM 1401 en de IBM 360.

Eén gemeenschappelijke padafhankelijkheid: de institutionele paradox van het Sociaal Pact

Maar hoe verklaren we die verscheidenheid per sector? Vooreerst omdat de administratieve processen zich ontwikkelden in de specifieke contexten die wel één identiek historisch antecedent hadden namelijk het Sociaal Pact en vooral dan de pragmatische opstelling – we noemden het een institutionele bricolage – om bestaande instellingen op te nemen in het systeem van sociale zekerheid naast de uitbouw van een overkoepelende laag van parastatale instellingen. Deze constructie bevat een institutionele paradox: centrale instellingen die hun actieradius moesten uitbreiden ten koste van de autonomie van de particuliere instellingen en die op hun beurt een existentiële machtsstrijd inzetten. Deze controverse ging verder dan een verschil van opvatting over de organisatie van de sociale zekerheid. Ze houdt ook verband met het controlevraagstuk, namelijk welke instelling kan, mag controleren, is controleerbaar en met welke technieken⁷⁶? De technische

74. JAMES W. CORTADA, *The Digital Flood*....

75. Beschreven in JOHAN SCHOT and LAUR KANGER, 'Deep transitions: emergence, acceleration, stabilization and directionality', in *Research Policy*, 47, 2018, p. 1045 – 1059.

76. Wat aansluit bij de stelling dat behoefte aan controle aan de basis ligt van de informatisering en kantoormechanisering, geformuleerd in JAMES R. BENIGER, *The Control Revolution. Technological and Economic Origins of the Information Society*, London: Harvard University Press, 1986.

opdracht bevatte waarden zoals de machtiging tot verzamelen en verwerken van de informatie en dit was gekoppeld aan een sociaalpolitiek vraagstuk namelijk, mogen de centrale instellingen, als gedelegeerden van de Staat, de particuliere organisaties wel controleren, gezien de ideologische verbondenheid; hebben zij wel het recht om te zijn ingelicht over de affiliatie van de verzekerde bij een ideologisch gekleurde instelling? Deze tegenstelling bepaalde de keuze voor een technologie en vooral of de centrale instelling al dan niet kon worden uitgerust met mechanische middelen. Rond het kernbegrip van de operationele organisatie clusterden er zich opvattingen, routines, gebruiken, organisaties met politieke bondgenoten, experts, morele principes en een technologie. Wij noemen dit *'technologische raamwerken'*. In nagenoeg alle sectoren, zelfs in het overkoepelende RMZ, vinden we de rivaliteit tussen centraliserende en decentrale raamwerken terug. Juist de specificiteit van de actoren, eigen aan de sector, bepaalden de eigenschappen van de raamwerken. De complementariteit van de interacties in de raamwerken gaf deze consistentie en dynamiek. Ze ontwikkelden ook strategieën om verworven terrein af te bakenen, te verdedigen en nieuwe actieterrainen te bekomen. De raamwerken wedijverden met elkaar, net zoals de toenmalige belangrijkste sociale en politieke opposanten. Deze technologische raamwerken waren in de jaren 1950 het technisch-structurend element van de institutionele paradox die ingebed zat in het Sociaal Pact.

De verdere verbreiding van de mecanografie en de introductie van de computertechnologie op het einde van de jaren 1950 ontzenuwde de institutionele paradox waaruit dan een nieuw technologisch raamwerk groeide nl. het computerraamwerk dat dominant werd op het eind van de jaren 1960. Kenmerkend aan deze fase is dat de verhoudingen tussen de controlerende en de uitvoerende laag werden verteknologiseerd. De politieke actor handelde overeenkomstig door parastaten – de centrale knooppunten in een netwerk –, een nieuwe juridische basis te geven. Nationale instellingen, zoals het RiZiV (het vroegere RZIV, 1963)

en de RKW (1960) konden net zoals het RJV hun controlerende functie verder uitbouwen door het technologiseren van de controlemogelijkheden waardoor de verhouding met de particuliere organisaties eerder technisch dan competitief werd. Het was de voedingsbodem voor de verdere verspreiding van de informatietechnologie waarop IBM inspeelde met een gedifferentieerde verkoopspolitiek, die de usurperende houding van de MvM en de RMZ inperkte. De derde generatie computer IBM 360, die minder kapitaalkrachtige instellingen konden aanschaffen door de lagere prijs en dus drempelverlagend was, paste in dit plaatje. Het gaf de doodsteek aan het piramidaal gestructureerd informatiesysteem dat de RMZ/MvM, geïnspireerd door IBM, sedert 1945 met de ponskaarttechnologie nastreefde.

De technische architectuur van de sociale zekerheid kreeg daarmee op het einde van de jaren 1960 de definitieve vorm van een netwerk met een overwegend technische samenwerking tussen de controlerende instanties en de uitvoerende particuliere instellingen. In bepaalde sectoren, zoals kindergeld en vakantiegeld, was de ideologische verscheidenheid helemaal herleid tot een uniforme uitvoering van de instructies. In de sector van de ziekteverzekering, waar het particularisme was gebetonneerd in het systeem, werd een aanzet tot ontzuiling gegeven. Dit was de voorbode van het hele ontzuilingsproces dat zich tegen het einde van de eeuw verder zou voltrekken. Het was ook een noodzakelijke transitie om de burger – de vierde laag – als technisch actor op te nemen in het technosysteem.

VI. Conclusie

In het stelsel van de Belgische sociale zekerheid was de implementatie van de informatietechnologie *geen gestuurd proces*. De ponskaarttechnologie als voorloper van de IT vond ingang in het stelsel van de sociale zekerheid via een daarvoor opgerichte organisatie de MvM. Dit beantwoordde toen aan sociaalpolitieke doeleinden. Maar de verdere verspreiding werd niet gestuurd

vanuit sociale of politieke middens. De technologie kwam terecht in die typische Belgische context die was bepaald door het Sociaal Pact. Dit bevatte een institutionele paradox namelijk een tweestrijd tussen een centralistische versus een decentrale organisatie van het stelsel. De ponskaarttechnologie onderbouwde de centralistische aanspraken en ondervond dus tegenstand van voorstanders van de autonomie van de particuliere uitvoerders. De institutionele paradox verdampte langzaam met de komst van de computertechnologie die de tegenstellingen neutraliseerde. Daaruit groeide een nieuwe infrastructuur in de vorm van een technisch netwerk. Het werd de technische sokkel van de welvaartsstaat waarin verhoudingen tussen de institutionele lagen 'vertechnologiseerd' werd, wat de aanzet was tot de ontzuiling die zich op het einde van de 20ste eeuw volledig doorzette.

De informatietechnologie verspreidde zich in het stelsel van de sociale zekerheid als een *unilateraal aanpassingsproces*: de Belgische maatschappelijke context paste zich aan en assimileerde een technologie die haar eigen pad volgde. De sociale actoren hadden geen vrijheden om zich daaraan te onttrekken en ondergingen deze vorm van technologisch determinisme⁷⁷. In dit adaptatieproces hebben de maatschappelijke actoren zoals IBM, sociaal-technici, MvM enz. een rol net zoals objecten (ATA) die de systemen zelf voortbrachten. De interactie tussen gebruik van kantoortecnologie, de evolutie daarvan en de ontwikkeling van het stelsel van sociale zekerheid vond plaats in raamwerken die fungeerden als de mengkamers van maatschappij en technologie. Deze interac-

ties waren de motor van de verspreidingsdynamiek. De technologie had dus vooral impact op de structuur van het stelsel en de onderlinge relaties tussen de actoren.

Deze bevindingen bevatten meer algemene conclusies.

Vooreerst verruimen ze de gangbare historische benaderingen⁷⁸ als zou het socialezekerheidsstelsel vooral het product zijn van sociale en politieke machten want ook de technologie is in interactie met de sociale context een bepalende actor. Ten tweede: technologie is niet louter een instrument dat politieke en sociale actoren in alle vrijheid kunnen hanteren om doelstellingen te realiseren want ook de intrinsieke eigenschappen en het gebruik zelf van de technologie bepalen de evolutie. Er is complementariteit tussen enerzijds het solidariteitsbeginsel dat de basis was van het nieuwe naoorlogse stelsel en anderzijds de functies van de mecanografie en later de primaire IT dat de technische sokkel voor de welvaartsstaat leverde. Net zoals er op het einde van de 20ste eeuw complementariteit was tussen ICT en nieuwe opvattingen over sociale zekerheid. Solidariteit verfijnde tot verantwoordelijkheid en activering van het individu als hoeksteen van de Derde Weg-politiek⁷⁹ die realiseerbaar was met de communicatie- en netwerktechnologieën van het einde van de 20ste eeuw⁸⁰. Maar ook dit kon pas na een technische mutatiefase⁸¹, na convergenties tussen databeheer, dataverwerking, communicatietechnologie⁸² en door gebruik van aangepaste objecten⁸³. Met als eindresultaat dat de burger,

77. Daarmee revitaliseren we de aloude discussie over het technologisch determinisme zoals behandeld in MERRITT ROE SMITH, & LEO MARX, (eds.): *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*, 5^e druk, Cambridge: MIT Press, 2001.

78. In 2000 stelde historica PATRICIA VAN DEN EECKHOUT, "The quest for social history in Belgium" in *Archiv für Sozialgeschichte* 40, 2000, p.328 ev., dat sociale geschiedenis in België sterk bepaald is door het institutioneel kader van de historiografie met een grote aandacht voor organisaties zoals vakbonden, ziekenfondsen en hun politieke vertalingen. Met als voorbeeld: ETIENNE ARCQ, ETIENNE & PIERRE BLAISE, "Politieke geschiedenis van de sociale zekerheid in België", in *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 3, 1998, p. 489-744.

79. COLETTE BEC, *La Sécurité Sociale. Une institution de la démocratie*, Paris, Gallimard, 2014, p.224 e.v. Zij verwijst daarbij naar de invloed van de theorie van de rechtvaardigheid van filosoof John Rawls.

80. RAPHAËL VAN LERBERGE, "75 ans après le pacte social ...", p.450 – 452.

81. Van een mainframe-architectuur naar netwerken, zie: NORMAN JONES SMITH, *Social Welfare and computers. A general outline*, Melbourne: Longman Cheshire, 1985.

82. Met als meest opmerkelijke: het gebruik van gegevensoverdracht via netwerkverbindingen (koper, later glasvezel, nu virtueel)

83. Zoals gateways en routers.

de sociaal-verzekerde, zelf participant werd aan het grote technosysteem. En opnieuw ontstonden weerstanden zoals de kritiek op het gebruik van 'bigdata', op de koppeling van gegevens met 'smart data services', op de aantasting van de privacy-rechten en op de concentratie van bevoegdheden bij sociaal-technici.

Laat deze conclusie ook een aansporing zijn tot nieuw onderzoek. Vooreerst thematisch zoals: wat is de verdere evolutie van het sociotechnische systeem, wat was de impact van de amerikanisering op andere aspecten van bedrijfsmanagement, wat was de kosten-batenbalans van het doorknippen van de IBM-padafhankelijkheid en welke impact had dit op de ontwikkeling van de Europeanisering, welk gewicht heeft de politiek als actor in dergelijke sociotechnische constructies? Gezien de impact van de IT op het hele maat-

schappelijk gebeurde is het van belang het luik 'digitale geschiedenis in België' aan te snijden.

Maar ook methodisch: door ook objecten in hun relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen te bestuderen kregen we een andere kijk op een uitgesproken sociale en politieke instelling. Het is een uitdaging om deze benadering ook te hanteren voor historische analyses van constellaties die zowel een technisch als een maatschappelijk component hebben zoals de petrochemische industrie, het transport, privacy-protectie, de gemechaniseerde landbouw, de geïndustrialiseerde veeteelt enz.. Vooral dan wanneer we deze kaderen in een bredere maatschappelijke context zoals mobiliteit, voeding, volksgezondheid, veiligheid en leefmilieu⁸⁴. Het zou de relevantie van het historisch onderzoek enkel te goede komen want de uitdaging is groot.

Raphaël Van Lerberge studeerde af in 1976 aan de RUGent als licentiaat in de hedendaagse geschiedenis met een proefschrift over de Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga (1930-1940). Daarna publiceerde hij over de socialistische ziekenfondsen. Hij had een beroeps carrière als manager in de dienstverlenende sector en sedert 1998 in Smals, de vroegere Maatschappij voor Mekanographie. In 2020, dus na zijn loopbaan als werknemer, behaalde hij een doctoraat in de geschiedenis aan de VUB met het proefschrift 'Het technische gewicht. Socio-technische transformaties in de Belgische Sociale Zekerheid (1939 – 1970)'. Hij publiceerde enkele bijdragen over technische en administratieve onderwerpen.

Afkortingen

ACAF	Association de Caisses d'Allocations Familiales
ANT	Actor Network Theory
ASLK	Algemene Spaar- en Lijfrentekas
ATA	Administratief technische artefacten
Kinderbs	Sector kinderbijslag
MAS	Ministerie voor Arbeid en Sociale Voorzorg
MvM	Maatschappij voor Mekanographie
NIS	Nationaal Instituut voor Statistiek
RJV	Rijkskas voor Jaarlijksch Verlof (1970: Rijksdienst voor Jaarlijkse Vakantie)
RG	Rijksdienst voor Samenordering der Gezinsvergoedingen
RMZ	Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid (later RSZ)
RKW	Rijksdienst voor Kinderwelzijn
RWP	Rijksdienst voor Werknemerspensionen
RZIV	Rijksfonds voor ziekte- en invaliditeitsverzekering
RiZiV	Rijksinstituut voor ziekte- en invaliditeitsverzekering

⁸⁴. Filosofen deden al denkwerk: BRUNO LATOUR, *Het parlement van de dingen. Over Gaia en de representatie van niet-mensen*, Amsterdam, Boom Uitgevers, 2020. En PETER-PAUL VERBEECK, *De daadkracht der dingen*, Amsterdam: Boom uitgevers, 2012.